บทนำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑ คือ พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ซึ่งเป็นคัมภีร์เล่มที่ ๓ ของทีฆนิกายและของพระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ทีฆนิกายมี ๓ เล่ม คือ (๑) พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙) (๒) พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐) (๓) พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค

ความหมายของปาฏิกวรรค

คำว่า ปาฏิกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยปาฏิกสูตร ชื่อหมวดตั้งตามชื่อ พระสูตรที่ ๑ ของวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร คือ

๑.	ปาฏิกสูตร	๒.	อุทุมพริกสูตร
๓.	จักกวัตติสูตร	๔.	อัคคัญญสูตร
๕.	สัมปสาทนียสูตร	๖.	ปาสาทิกสูตร
๗.	ลักขณสูตร	๘.	สิงคาลกสูตร
๙.	อาฏานาฏิยสูตร	๑๐.	สังคีติสูตร
๑๑.	ทสุตตรสูตร		

แนะนำพระสูตรในปาฏิกวรรค

๑. ปาฏิกสูตร

๑.๑ ที่มาของชื่อ

ปาฏิกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตร ซึ่งเป็นนักบวชเปลือยคนที่ ๓ ในจำนวนนักบวชเปลือย ๓ คนที่ปรากฏในพระสูตรนี้ นักบวช เปลือยอีก ๒ คน คือ (๑) โกรักขัตติยะ (๒) กฬารมัชฌกะ ชื่อนี้จึงตั้งตามชื่อบุคคล ที่ปรากฏในพระสูตร

๑.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภัคควโคตรปริพาชก ณ อารามของปริพาชกนี้ ซึ่งตั้งอยู่ในเขตอนุปิยนิคม แคว้นมัลละ โดยทรงปรารภคำทูลถามของภัคควโคตรปริพาชก เรื่องเจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรลาสิกขา จึงทรงเล่าสาเหตุที่ สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ลาสิกขาให้ฟังอย่างละเอียด

๑.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของปาฏิกสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบเล่าเรื่อง ซึ่งมีการสนทนาถาม-ตอบ ระหว่างพระผู้มีพระภาคกับเจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร เป็นเนื้อหาของเรื่องที่ทรงเล่า

๑.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

พระผู้มีพระภาคจะเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในอนุปิยนิคม แต่ทรงเห็นว่า ยังเช้าอยู่ จึงเสด็จเข้าไปในอารามของภัคควโคตรปริพาชก ทรงได้รับการต้อนรับจากภัคควโคตรปริพาชกเป็นอย่างดี ครั้นประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดถวายแล้ว ภัคควโคตร

ปริพาชกกราบทูลว่า เมื่อหลายวันมาแล้ว เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรมาหาและบอกว่าได้ลาสิกขาแล้ว ไม่อยู่อุทิศพระผู้มีพระภาคต่อไปแล้ว จึงทูลถามว่า เรื่องนี้เป็นความจริงหรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เป็นความจริง แล้วตรัสเล่าให้ฟังว่า เมื่อหลายวันมาแล้ว เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรมาเฝ้าทูลลาสิกขาว่า บัดนี้ ตนขอบอกคืนพระผู้มีพระภาค จะไม่อยู่อุทิศพระผู้มีพระภาคอีกต่อไปโดยอ้างเหตุผล ๒ ประการ คือ (๑) เพราะพระองค์ไม่ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้ดู (๒) เพราะไม่ทรงประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก

ทรงเล่าว่า ทรงโต้ตอบกับเจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ดังนี้

๑. ในเรื่องการบอกคืน ไม่อยู่อุทิศพระองค์ ทรงย้อนถามว่า ทรงเคยขอร้องให้มาอยู่อุทิศพระองค์หรือ เขาทูลตอบว่า ไม่ทรงขอร้อง ตรัสสรุปว่า เมื่อไม่ทรงขอร้อง ก็ไม่ใช่เรื่องที่ใครจะบอกคืนใคร

๒. ในเรื่องการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ทรงย้อนถามว่า ทรงเคยให้คำมั่นสัญญาไว้หรือว่า ถ้าเจ้าสุนักขัตตะมาอยู่อุทิศพระองค์ พระองค์จะทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้ดู หรือเจ้าสุนักขัตตะเคยขอคำมั่นสัญญาไว้ว่า ตนจะมาอยู่กับพระองค์ ถ้าพระองค์ จะทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้ดู เขาทูลตอบว่า พระองค์มิได้ทรงให้คำมั่นสัญญาไว้ ทั้งตนก็มิได้ขอคำมั่นสัญญาไว้ ตรัสสรุปว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็มิใช่เรื่องที่ใครจะบอก คืนใคร

ตรัสถามต่อไปว่า พระธรรมที่ทรงสอนไว้ ทำให้ผู้ปฏิบัติตามพ้นทุกข์ได้หรือไม่ ทูลตอบว่า พ้นทุกข์ได้ ตรัสถามว่า การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์หรือไม่แสดง จะช่วย ให้พ้นทุกข์หรือไม่ให้พ้นทุกข์ได้หรือไม่ ทูลตอบว่า ไม่ช่วย ทรงสรุปว่า การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ก็ไม่ได้ประโยชน์อะไร

๓. ในเรื่องการประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ก็ทรงย้อนถามทำนองเดียวกับเรื่องการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ และเจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ก็ทูลตอบทำนองเดียวกัน

ตรัสเล่าต่อไปว่า พระองค์ทรงเตือนสติเจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรว่า เคยเที่ยวประกาศพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ในวัชชีคามไว้อย่างไร ไม่กลัวประชาชนด่าว่า เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์จึงลา สิกขา หรือ เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรโกรธ จึงหนีไป

ตรัสเล่าย้อนขึ้นไปว่า ความจริง ในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์นั้น พระองค์ทรงแสดงให้เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ดูแล้วถึง ๓ ครั้ง ขณะเจ้าสุนักขัตตะยังเป็นภิกษุทำหน้าที่อุปัฏฐากพระองค์ คือ

ทรงพยากรณ์ความเป็นไปของนักบวชเปลือยชื่อโกรักขัตติยะ นักบวชเปลือยชื่อกฬารมัชฌกะ และนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตรซึ่งล้วนเป็นผู้ที่เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรนั้นถือว่าเป็นพระอรหันต์ชั้นดี เมื่อทรงนำเรื่องเหล่านั้นตรัสถามเจ้า สุนักขัตตะว่า

พระองค์ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้ดูแล้วหรือไม่ เจ้าสุนักขัตตะก็ทูล รับว่าทรงแสดงแล้ว พระองค์จึงทรงประณามว่า คำกล่าวอ้างในการบอกลาสิกขา ของเจ้าสุนักขัตตะเป็นการพูดเท็จ ทำให้เจ้าสุนักขัตตะโกรธมาก จึงหนีไป

ส่วนเรื่องทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกนั้น ตรัสเล่าให้ภัคควโคตรปริพาชกฟังว่า พระองค์ทรงรู้เรื่องนี้ดีว่าสมณพราหมณ์ผู้บัญญัติทฤษฎีเรื่องนี้อาศัยเหตุอะไร และทรงรู้ยิ่งไปกว่านั้น จึงไม่ทรงยึดมั่นถือมั่น เพราะไม่ทรงยึดมั่นถือมั่น จึงทรงหลุดพ้นจากวัฏฏะได้ แล้วตรัสเล่าความเป็นมาของทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ของสมณพราหมณ์ ๔ จำพวกโดยละเอียด

เมื่อตรัสเล่าจบ ภัคควโคตรปริพาชก ประกาศความเลื่อมใสและชื่นชมพระพุทธภาษิตนั้น

๑.๕ ข้อสังเกต

ในพระสูตรนี้มีข้อที่น่าสังเกตหลายประการ ขอเสนอเพื่อประกอบการพิจารณาประดับสติปัญญา ดังนี้

๑. การตั้งชื่อพระสูตรนี้นับว่าแปลกกว่าพระสูตรอื่น ๆ คือ มิได้ตั้งตามชื่อผู้ฟัง (ภัคควโคตร) ผู้เป็นบุคคลสำคัญ (สุนักขัตตะ) หรือเนื้อหาสาระของพระสูตร (อิทธิปาฏิหาริย์และทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก) แต่ตั้งตามชื่อบุคคลที่เป็นส่วนประกอบของเรื่อง(ปาฏิกบุตร)

๒. พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภัคควโคตรซึ่งเป็นปริพาชกพวก นุ่งผ้า โดยทรงเล่าเรื่องของเจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ผู้เคยอุปสมบทในสำนักของพระองค์ให้เขาฟังโดยละเอียด ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับนักบวชเปลือย ๓ คน ที่เจ้าสุนักขัตตะนับถือ มองเผิน ๆ อาจเข้าใจว่า พระองค์ทรงนำเรื่องส่วนบุคคลมาเล่าให้ผู้อื่นฟัง ซึ่งออกจะแปลก แม้จะอ้างว่า เพราะเขาทูลถามจึงตรัสเล่าให้ฟัง ก็ไม่น่าจะเป็นเช่นนั้น เพราะโดยปกติ ถ้าไม่เกี่ยวข้องกับเขาโดยตรง พระองค์ก็จะไม่ตรัสอย่างนี้

จากการตรวจสอบเรื่องนี้ในอรรถกถา จึงพบว่า เรื่องนี้เป็นพระประสงค์โดยตรง กล่าวคือ ในตอนเช้าตรู่ของวันนั้น ทรงตรวจดูหมู่สัตว์ผู้มีอุปนิสัยสมควรเสด็จไปโปรด ซึ่งเป็นพุทธกิจประจำวันอย่างหนึ่ง ปรากฏว่า ภัคควโคตรปริพาชก อยู่ในข่ายพระญาณ ของพระองค์ว่า เขาจะทูลถามเรื่องนี้ และเมื่อพระองค์ทรงเล่าให้ฟัง เขาจะเกิดความเลื่อมใส (ที.ปา.อ. ๑/๑) และการณ์ก็เป็นเช่นนั้น แม้เขาจะไม่สามารถทำลาย กิเลสให้หมดสิ้นได้ แต่ก็เป็นปัจจัยให้บรรลุธรรมชั้นสูงต่อไปได้ (ที.ปา.อ. ๔๘/๑๖)

ขอตั้งข้อสังเกตต่อไปว่า ทำไมภัคควโคตรจึงติดใจ จงใจทูลถามเรื่องของเจ้า สุนักขัตตะ บุคคลทั้งสองนี้มีความเกี่ยวข้องกันอย่างไรหรือไม่ อรรถกถาอธิบายความตรงนี้ไว้ว่า บุคคลทั้งสองนี้เป็นสหายกันมาตั้งแต่ก่อนบวชและยังไปมาหาสู่กันอยู่เสมอ ฉะนั้น เมื่อภัคควโคตรทราบว่า เจ้าสุนักขัตตะลาสิกขา จึงต้องการทราบเหตุผลและความเป็นมาจากพระผู้มีพระภาคโดยตรง (ที.ปา.อ. ๒/๒) ขอให้สังเกตว่า ใน

ตอนท้ายของพระสูตรนี้ ที่ตรัสเล่าเรื่องทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกนั้น น่าจะตรัสตามความสนใจของภัคควโคตรโดยเฉพาะ

๓. ชื่อเจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ที่เป็นบุคคลสำคัญของพระสูตรนี้ มีปรากฏในพระสูตรอื่น ๆ อีกหลายสูตร เช่น ในมหาลิสูตรแห่งทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ มหาสีหนาทสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ สุนักขัตตสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๔ และโลมหังสชาตกวัณณนา แห่งชาตกัฏฐกถา ภาค ๒

ในมหาลิสูตร เจ้าโอฏฐัทธะ ลิจฉวีบุตร กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า เมื่อหลายวันมาแล้ว เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ได้ไปเฝ้าบอกว่า ได้อยู่ใกล้ชิดพระผู้มีพระภาคตลอด ๓ ปี ได้คุณวิเศษเพียงอย่างเดียว คือ ทิพยจักษุ (ตาทิพย์) ไม่ได้ทิพยโสต (หูทิพย์) จึงทูลถามว่า ทิพยจักษุ ทิพยโสต มีจริงหรือไม่ ทำไม เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร จึงไม่ได้ทิพยโสต พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มีจริง แล้วทรงอธิบายวิธีปฏิบัติเพื่อให้ได้คุณวิเศษดังกล่าว

ในมหาสีหนาทสูตร ท่านพระสารีบุตรกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ได้กล่าวต่อที่ประชุมในกรุงเวสาลีว่า “สมณโคดม ไม่มีญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถวิเศษยิ่งกว่าธรรมดาของมนุษย์ สมณโคดมแสดงธรรมที่ประมวลมาด้วยความตรึกที่ไตร่ตรองด้วยการค้นคิด แจ่มแจ้งได้เอง ธรรมที่สมณ-โคดมแสดงเพื่อประโยชน์แก่บุคคล ย่อมนำไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบสำหรับบุคคล ผู้ปฏิบัติตามธรรมนั้น” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เจ้าสุนักขัตตะ เป็นคนโง่เขลา กล่าวคำนี้ด้วยความโกรธ เขาไม่รู้ทั่วถึงธรรมของพระองค์ แล้วทรงบันลือสีหนาทประกาศพระพุทธคุณโดยละเอียด

ในสุนักขัตตสูตร กล่าวถึงเรื่องราวของเจ้าสุนักขัตตะไว้ว่า เจ้าสุนักขัตตะ ได้ทราบว่า มีภิกษุจำนวนมากมาเฝ้าพระผู้มีพระภาค และได้พยากรณ์อรหัตตผลของตนในที่เฉพาะพระพักตร์ เขาจึงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามว่า ภิกษุเหล่านั้นพยากรณ์ตามความเป็นจริงหรือพยากรณ์ตามที่ตนเข้าใจเอาเอง พระองค์จึงทรงอธิบายให้ฟังโดยละเอียด เขาจึงเกิดความเลื่อมใส

ส่วนในโลมหังสชาตกวัณณนา พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ได้อุปสมบทอยู่ ๓ ปี เคยปฏิบัติหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐากชั่วคราว และเล่าประวัติในอดีตชาติของเจ้าสุนักขัตตะว่า ทำไมจึงไม่ได้ทิพยโสต

รวมความว่า เหตุการณ์ในสุนักขัตตสูตรเป็นเหตุการณ์แรกที่ทำให้เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร เกิดความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาค และออกบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาในกาลต่อมา แต่เพราะไม่ได้ผลตามที่หวังไว้จึงเลิกนับถือ หันไปนับถือนักบวชเปลือยชื่อโกรักขัตติยะ ที่เขายกย่องว่าเป็นพระอรหันต์ชั้นดี เมื่อนักบวชเปลือยนั้นตายดังที่พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ให้เขาฟัง เขาไปนับถือนักบวชเปลือยชื่อกฬารมัชฌกะ เมื่อนักบวชเปลือยคนนี้สึกไปมีภรรยา ตรงตามที่ทรงพยากรณ์ไว้ เขา

จึงไปนับถือนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตร เมื่อนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรพ่ายแพ้แก่พระองค์ตามที่ทรงพยากรณ์ไว้ เขาจึงทูลลาสิกขา คือ กล่าวบอกคืน ไม่ขออยู่อุทิศพระองค์อีกต่อไป โดยอ้างเหตุผล ๒ ประการดังกล่าวข้างต้น แสดงว่า เจ้าสุนักขัตตะสนใจเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์มาก ที่เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคก็เพราะทราบว่า มีภิกษุปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์แล้วได้เป็นพระอรหันต์ แต่เมื่อตนปฏิบัติแล้วไม่ได้ผล เขาจึงเลิกนับถือ ขอลาสิกขาไป

เพื่อให้เข้าใจเรื่องนี้โดยละเอียด ควรอ่านพระสูตรและอรรถกถาดังระบุไว้ข้างต้นด้วย

๔. คำว่า อุทิศพระผู้มีพระภาค (ภควนฺตं อุทฺทิสฺส) เป็นคำแสดงเจตจำนงของ ผู้ขอบวชว่า พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์จะปฏิบัติตาม พระโอวาทของพระผู้มีพระภาค ฉะนั้น เมื่อเจ้าสุนักขัตตะ มาทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ บัดนี้ ข้าพระองค์ขอบอกคืนพระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์จักไม่อยู่อุทิศ พระผู้มีพระภาค พระองค์จึงทรงย้อนถามว่า จะบอกคืนใคร เพราะพระองค์มิได้มีพันธสัญญาอะไรกับเขา เขามาแสดงเจตจำนงจะอุทิศพระองค์โดยตัวเอง

๕. เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ที่ทรงแสดงแก่เจ้าสุนักขัตตะ โดยที่เขามิได้คิดว่านี้คือ ปาฏิหาริย์ในตอนแรก และกลับรับรอง เมื่อทรงอ้างถึงทีหลังนั้น ออกจะแปลก ๆ เช่น ทำให้คนตายลุกขึ้นมาพูดได้แล้วล้มลงไปอีก บางคนรับไม่ได้และกล่าวว่าเป็นเรื่องที่ผู้อื่นแต่งเติมทีหลัง แบบจับใส่พระโอษฐ์ อรรถกถาอธิบายว่า นี้เป็นพุทธวิสัย จึงเป็นอจินไตยสำหรับปุถุชน (ที.ปา.อ. ๙/๗)

๒. อุทุมพริกสูตร

๒.๑ ที่มาของชื่อ

อุทุมพริกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการบันลือสีหนาทที่อุทุมพริการาม ซึ่งอยู่ในเขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๒.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่นิโครธปริพาชกและคณะ ณ อุทุมพริกา-ราม ซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกปริพาชก เพื่อจะทรงปราบมิจฉาทิฏฐิของนิโครธปริพาชก

๒.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของอุทุมพริกสูตรเป็นการสนทนาถาม - ตอบ แบบบันลือสีหนาทประกาศพระสัพพัญญุตญาณ ปราบมิจฉาทิฏฐิของผู้ฟัง

๒.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

สันธานคหบดีชาวกรุงราชคฤห์ ออกจากบ้านแต่เช้าเพื่อไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ภูเขาคิชฌกูฏ แต่เห็นว่ายังเช้าเกินไปจึงแวะเข้าไปสนทนากับนิโครธปริพาชก ณ อุทุมพริการาม ได้กล่าวเปรียบปฏิปทาของพวกปริพาชกกับของพระผู้มีพระภาคว่า พวก

ปริพาชกเมื่อมาประชุมพบปะกัน ชอบพูดเสียงดังด้วยเรื่องดิรัจฉานกถา ส่วนพระผู้มีพระภาคทรงใช้เสนาสนะอันสงบสงัด มีเสียงเบา

นิโครธปริพาชกกล่าวว่า "พระสมณโคดมจะเจรจากับใครได้ จะเข้าไปสนทนากับใครได้ จะมีปัญญาเฉลียวฉลาดเหนือกว่าใคร ปัญญาของพระสมณโคดมเหมาะกับเรือนว่างเท่านั้น พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าสู่บริษัท ไม่สามารถจะเจรจาได้ พระองค์ ประทับอยู่ภายในที่สงัด เหมือนโคตาบอดเดินวนเวียนอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น คหบดี ขอให้พระสมณโคดมมาสู่บริษัทนี้เถิด พวกเราจะผูกพระสมณโคดมด้วย ปัญหาข้อเดียวเท่านั้นเหวี่ยงให้หมุนเหมือนหม้อเปล่า ฉะนั้น"

พระผู้มีพระภาคทรงทราบการสนทนานั้นด้วยพระโสตธาตุอันเป็นทิพย์ จึงเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏไปยังฝั่งโบกขรณีสุมาคธาและเสด็จจงกรมอยู่กลางแจ้ง เมื่อนิโครธปริพาชกเห็นจึงตกลงกับคณะว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคเสด็จมาสู่บริษัทนั้นจะทูลถามว่า พระองค์ทรงแนะนำสาวกด้วยธรรมอะไร ที่ทำให้สาวกเหล่านั้นถึงความเบาใจปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์ (โลกุตตรมรรค) อันเป็นที่พึ่งชั้นสูง และเมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึง เขาก็ทูลถามปัญหานี้

ภาคนิทเทส

๑. พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ธรรมที่ทรงได้แนะนำเหล่าสาวกนั้น ผู้นับถือลัทธิอื่นไม่สามารถเข้าใจได้ ขอให้ทูลถามปัญหาที่เกี่ยวกับลัทธิของเขาเถิด นิโครธ-ปริพาชกกราบทูลว่า ตนนับถือลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะ และทูลถามว่า การกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์เป็นอย่างไร ที่ไม่บริบูรณ์เป็นอย่างไร

๒. ทรงแสดงวิธีบำเพ็ญตบะของพวกอเจลก (นักบวชเปลือย) และของปริพาชก ต่าง ๆ โดยละเอียด ตั้งแต่นักบวชเปลือยที่ไม่มีมารยาท เลียมือ ไม่รับอาหารที่เขาเชิญไป ไม่หยุดรับอาหารที่เขาเชิญให้หยุด จนถึงถือการอาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง แล้วตรัส ถามว่า การกีดกันบาปด้วยตบะเหล่านี้ เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์หรือไม่บริบูรณ์ นิโครธปริพาชกทูลตอบว่า เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์

๓. ทรงแย้งว่า ยังไม่บริบูรณ์ ยังเศร้าหมองอยู่ เมื่อนิโครธปริพาชกทูลถามว่า เพราะเหตุไร จึงยังไม่บริบูรณ์ จึงทรงแสดงอุปกิเลส คือ เหตุที่ทำให้การกีดกันบาปด้วยตบะเหล่านั้นไม่บริบูรณ์จำนวน ๒๒ ข้อ แล้วตรัสถามว่า การกีดกันบาปด้วย ตบะเหล่านั้นไม่บริบูรณ์จริงหรือไม่ เขาทูลตอบว่า ไม่บริบูรณ์จริง และทูลขอให้ทรงแสดงการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์

๔. ทรงแสดงการกีดกันบาปด้วยตบะที่ถึงความบริสุทธิ์ ๒๒ ข้อ มีนัยตรงกันข้ามกับอุปกิเลส ๒๒ ข้อข้างต้น แล้วตรัสถามว่า การกีดกันบาปด้วยตบะที่ ทรงแสดงนั้น เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์หรือไม่ เขาทูลตอบว่า บริบูรณ์แบบถึงยอดถึงแก่นทีเดียว ทรงแย้งว่า ยังไม่บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่น บริบูรณ์แค่สะเก็ดเท่านั้น

๕. เมื่อนิโครธปริพาชกทูลขอให้แสดงการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่น จึงทรงแสดงวัตรสังวร ๔ ประการ ทรงแนะให้ละนิวรณ์ ๕ ให้เจริญอัปปมัญญา ๔ โดยแผ่จิตไปยังหมู่สัตว์ทั่วทุกทิศตลอดโลกอันหาประมาณมิได้ แล้วตรัสถามว่า เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์หรือไม่ เขาทูลตอบว่า บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่นแน่นอน แต่ทรงแย้งว่า ยังไม่ถึงยอดถึงแก่น เป็นแค่เปลือก เท่านั้น

๖. เมื่อนิโครธปริพาชกทูลขอให้แสดงการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึงยอด ถึงแก่น จึงทรงแสดงต่อจากอัปปมัญญา ๔ จนถึงได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ การระลึกชาติก่อนได้ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง จนถึง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติ และตรัสถามว่า เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์หรือไม่ เขาทูลตอบว่า บริบูรณ์ ถึงยอดถึงแก่นโดยแท้ แต่ทรงแย้งว่า ยังไม่ถึงยอดถึงแก่น เป็นแค่กระพี้เท่านั้น

๗. เมื่อนิโครธปริพาชกทูลขอให้แสดงการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่นต่อไป จึงทรงแสดงต่อจากปุพเพนิวาสานุสสติญาณ จนถึงจุตูปปาตญาณ หรือ ทิพยจักษุ แล้วตรัสถามว่า เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่นหรือไม่ เขาทูลตอบว่า ถึงยอดถึงแก่นแน่นอน และทรงรับรองว่า ถึงยอด ถึงแก่น (ตามลัทธิของพวกนิครนถ์ปริพาชกเหล่านั้น) ทำให้พวกปริพาชกพอใจเป็นอย่างมาก

๘. ทรงย้อนไปถึงปัญหาข้อแรกที่นิโครธปริพาชกทูลถาม คือปัญหาที่ว่า ธรรมอะไรที่ทรงใช้แนะนำเหล่าพระสาวก ทำให้เหล่าพระสาวกถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์อันเป็นที่พึ่งชั้นสูง แล้วตรัสตอบว่า ธรรมนั้นยอดเยี่ยมกว่าและประณีตกว่าการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่น ดังที่ทรงแสดงมาแล้ว

เมื่อตรัสจบ พวกปริพาชกส่งเสียงอื้ออึงว่า พวกตนและอาจารย์ฉิบหายแล้ว พวกตนและอาจารย์ไม่รู้ยิ่งไปกว่านี้เลย

๙. เมื่อสันธานคหบดีกล่าวเป็นเชิงเตือนนิโครธปริพาชกว่า ไม่เห็นทำตามที่พูดอวดอ้างไว้เลย นิโครธปริพาชกนั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา ตอบไม่ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า พูดอย่างนั้นจริงหรือ เขากราบทูลว่า พูดจริง ขอสารภาพผิด และทูลขอให้ทรงอภัยโทษเพื่อสำรวมต่อไป พระองค์ทรงให้อภัย แล้วตรัสว่า บุคคล ผู้รู้ ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา เป็นคนตรง จงมาเถิด พระองค์จะทรงแนะนำสั่งสอนให้ปฏิบัติธรรมเพียง ๗ ปี ถึง ๗ วัน ก็สามารถทำให้บรรลุถึงประโยชน์ยอดเยี่ยมได้

๑๐. ตรัสสรุปไว้ในตอนท้ายว่า ที่ตรัสอย่างนี้ มิได้หวังจะให้พวกปริพาชกมาเป็นศิษย์ของพระองค์ ทั้งมิได้หวังจะให้พวกเขาเคลื่อนจากอุทเทส จากอาชีพที่ยึดถือ อยู่เดิม มาดำรงอยู่ในอกุศลธรรมแต่อย่างใด ทรงหวังให้เขาละอกุศล กระทำแต่กุศล เท่านั้น

ปรากฏว่า ปริพาชกเหล่านั้นนั่งนิ่งเหมือนถูกมารดลใจ

๒.๕ ข้อสังเกต

ถ้าถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงบันลือสีหนาทอย่างไรที่อุทุมพริการาม ข้อความ ที่แสดงโดยย่อข้างต้นคงเป็นคำตอบได้อย่างดี

ถ้าถามว่า ในการแสดงธรรมทุก ๆ ครั้ง พระผู้มีพระภาคทรงหวังอะไร คำตอบปัญหานี้ทรงแสดงไว้ชัดเจนแล้วในตอนท้ายของพระสูตรนี้

๓. จักกวัตติสูตร

๓.๑ ที่มาของชื่อ

จักกวัตติสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งหมายถึงกษัตรา-ธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ทรงประพฤติธรรมที่เรียกว่า จักรวรรดิวัตร อันเป็นเหตุ ให้แก้ว ๗ ประการ มี จักรแก้ว เป็นต้นเกิดขึ้น และทรงใช้จักรนี้แผ่พระราช- อาณาจักร ปราบปรปักษ์จนมีเมืองขึ้นทั้ง ๔ ทิศ ชื่อนี้จึงตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

อนึ่ง ในบางแห่ง เรียกชื่อพระสูตรนี้ว่า จักกวัตติสีหนาทสูตร (พระสูตรว่าด้วย การบันลือสีหนาท ประกาศเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ) ทั้งนี้ อาจจะให้แตกต่างกับจักก-วัตติสูตรอื่น คือ ที่ปรากฏในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๙ และที่ปรากฏในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ ก็ได้

๓.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ที่เมือง มาตุลา แคว้นมคธ โดยทรงประสงค์ให้ผู้ฟังพึ่งตนพึ่งธรรม ไม่พึ่งสิ่งอื่น เพราะการพึ่ง ตนพึ่งธรรมทำให้เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ ทำให้มารขัดขวางความ เจริญไม่ได้

อรรถกถาอธิบายว่า ในตอนเช้าตรู่ของวันนั้น พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูหมู่สัตว์ ผู้ที่ควรโปรด ทรงเห็นว่า ชาวเมืองมาตุลา จำนวน ๘๔,๐๐๐ คน (โดยประมาณ) มีอุปนิสัย สามารถบรรลุธรรมได้ ถ้าทรงแสดงพระสูตรที่เกี่ยวกับอนาคตวงศ์ให้ฟัง จึงเสด็จออก จากที่ประทับ ไปยังเมืองมาตุลาแต่เช้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ตามเสด็จจำนวน ๒๐,๐๐๐ รูป (โดยประมาณ) พวกกษัตริย์ชาวเมืองมาตุลา เฝ้ารับเสด็จ และได้ถวาย มหาทานแด่พระองค์และภิกษุสงฆ์ พระผู้มีพระภาคทรงเห็นว่า ถ้าทรงแสดงธรรมที่ตรงนั้น จะเกิดปัญหาเรื่องสถานที่คับแคบ ไม่พอนั่งและยืนของผู้เข้าฟัง ฉะนั้น เมื่อเสวยพระกระยาหารเสร็จ ไม่ทรงกล่าวอนุโมทนา ทรงลุกจากพุทธอาสน์ เสด็จออกไปนอกตัวเมืองและประทับนั่งภายใต้ควงไม้มาตุละต้นหนึ่ง ซึ่งมีบริเวณกว้างพอรองรับผู้ฟังธรรม จำนวนมากได้ เมื่อประทับนั่งเรียบร้อยแล้ว หมู่ภิกษุสงฆ์เข้าไปเฝ้าทั้งด้านขวาและด้านซ้ายของพระองค์ ส่วนประชาชนเข้าไปนั่งตรงด้านหน้า คือ ณ เบื้องพระพักตร์ของพระองค์ (ที.ปา.อ. ๘๐/๒๙-๓๐)

๓.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของจักกวัตติสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบสาธกนิทานทั้งเรื่องอดีตและอนาคต

๓.๔ ใจความสำคัญ

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้พึ่งตนพึ่งธรรม ไม่พึ่งสิ่งอื่น วิธีพึ่งตนพึ่งธรรมให้กระทำโดยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ (ทรงแสดงเฉพาะบทมาติกา) และให้ประพฤติธรรมอันเป็นโคจรที่สืบเนื่องมาจากบิดา (พระองค์เอง) เมื่อประพฤติข้อนี้ บุญกุศลจะเจริญยิ่งขึ้น มารจะขัดขวางมิได้

ภาคนิทเทส

๑. ทรงอธิบายว่า ผู้พึ่งตนพึ่งธรรมจะเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ แล้วทรงสาธกนิทานเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิในอดีต ๗ พระองค์ มีพระเจ้าทัฬหเนมิ เป็นต้น ผู้ประพฤติจักรวรรดิวัตรสืบทอดต่อ ๆ กันมาโดยลำดับ

จักรวรรดิวัตรที่พระเจ้าจักรพรรดิทั้ง ๗ พระองค์ ทรงประพฤติ ได้แก่ (๑) อาศัย ธรรม สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จัดการรักษาป้องกัน และคุ้มครองชนภายใน (พระมเหสี พระราชโอรส พระราชธิดา) กำลังพล พวกกษัตริย์ผู้ติดตาม (พระราชวงศ์) พราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท (ชาวแว่นแคว้น) สมณ-พราหมณ์ สัตว์พวกเนื้อ และสัตว์จำพวกนกโดยธรรม ไม่กระทำสิ่งที่ผิดแบบแผนของแว่นแคว้น (๒) แจกจ่ายทรัพย์แก่ผู้ไม่มีทรัพย์เลี้ยงชีพ (๓) เข้าไปหาสมณ-พราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) โสรัจจะ (ความสงบเสงี่ยม) ฝึกตน สงบตน ทำให้ตนเองดับกิเลสได้ แล้วสอบถามว่า อะไรเป็นกุศล เป็นอกุศล อะไรเป็นคุณ เป็นโทษ อะไรควรทำ ไม่ควรทำ อะไรทำแล้วก่อให้เกิดสุข หรือก่อให้เกิดทุกข์ตลอดกาลนาน

ตรัสเล่าว่า เมื่อกษัตราธิราชทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรนี้โดยบริบูรณ์แล้ว แก้ว ๗ ประการ ได้เกิดขึ้น ทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองอุดมสมบูรณ์ พระเจ้าจักรพรรดิและประชาราษฎร์ผู้ประพฤติตามมีอายุยืนถึง ๘๐,๐๐๐ ปี มีวรรณะผ่องใส มีความสุข มีโภคะและพละ

๒. ตรัสเล่าต่อไปว่า ยังมีกษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกพระองค์หนึ่ง ซึ่งนับเป็นองค์ที่ ๘ ไม่ทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรสืบทอดจากพระชนก จึงไม่ทรงมีแก้ว ๗ ประการ บ้านเมืองของพระองค์จึงไม่เจริญรุ่งเรือง ประชาราษฎร์ประสบความเดือดร้อน อดอยากต้องขโมยเขากิน อกุศลธรรมข้อ อทินนาทาน จึงเกิดขึ้น อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละเริ่มเสื่อมถอย ต่อมา ได้เกิดอกุศลธรรมข้อ ปาณาติบาต มุสาวาท เป็นต้น ขึ้นตามลำดับ เมื่ออกุศลธรรมแต่ละข้อเจริญขึ้น กุศลธรรม เสื่อมลง ๆ ตามลำดับ อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละก็เสื่อมลง ๆ ตามลำดับ จนถึงสมัยหนึ่งที่มนุษย์มีอายุขัยแค่ ๑๐ ปีตาย ในสมัยนั้นจะเกิดกาลยุคขั้นมิคสัญญีเป็นเวลา ๗ วัน คือ คนเห็นคนเข้าใจว่าเป็นเนื้อที่ตนอยากกินเพื่อแก้ความหิวโหย จึงใช้อาวุธประหัตประหารกัน จนผู้คนล้มตายไปเกือบหมดโลก ช่วงเวลานั้น เรียกว่า สัตถันตรกัป

คนที่รอดตาย คือ ผู้ที่หลบหนีออกจากหมู่คณะไปหลบซ่อนตัวอยู่ป่าดงพงพี พอพ้น ๗ วัน จึงออกจากที่ซ่อน เกิดความรู้สึกสำนึกถึงคุณค่าของธรรม แล้วตั้งใจปฏิบัติธรรม ทำให้ค่อย ๆ กลับเจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยลำดับอีก

๓. ตรัสเล่าต่อไปว่า เมื่อมนุษย์มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่ง พระนามว่าสังขะ จะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์ทรงประพฤติจักรวรรดิวัตร อย่างเคร่งครัด ทำให้บ้านเมืองของพระองค์เจริญรุ่งเรือง กว้างขวาง อาณาจักรของพระองค์มีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่กรุงพาราณสี แต่จะมีชื่อว่าเกตุมดีราชธานี มีประชากรหนาแน่น

นอกจากนี้ ยังตรัสเล่าว่า ในสมัยนั้น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเมตไตรย จะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก จะทรงสั่งสอนธรรมและบริหารการคณะสงฆ์อย่างเดียวกับพระองค์ในบัดนี้

ภาคนิคมน์

ตรัสสรุปไว้ว่า ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงสอนให้พึ่งตนพึ่งธรรมโดยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ และประพฤติธรรมอันเป็นโคจร ซึ่งสืบเนื่องมาจากบิดา (พระองค์เอง) ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ คือ

๑. ธรรมที่ทำให้มีอายุยืน ทรงแนะนำให้เจริญอิทธิบาท ๔

๒. ธรรมที่ทำให้มีวรรณะ ทรงแนะนำให้รักษาศีล

๓. ธรรมที่ทำให้มีสุขะ ทรงแนะนำให้เจริญฌาน ๔

๔. ธรรมที่ทำให้มีโภคะ ทรงแนะนำให้เจริญอัปปมัญญา (พรหมวิหาร) ๔

๕. ธรรมที่ทำให้มีพละ ทรงแนะนำให้เจริญวิปัสสนา จนได้เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ

ตรัสจบ ภิกษุทั้งหลายต่างชื่นชมยินดี

๓.๕ ข้อสังเกต

ในพระสูตรนี้ มีข้อที่น่าสังเกต น่าศึกษา ดังนี้

๑. รูปแบบและวิธีการแสดงน่าสนใจมาก การสาธกนิทานในอดีตมาสนับสนุน หลักคำสอนของพระองค์ทำให้ผู้ฟังเห็นจริงเห็นจังและเร้าใจให้อยากฟัง นอกจากนี้ การพยากรณ์เหตุการณ์ข้างหน้าว่า จะต้องเป็นไปอย่างเดียวกันนี้ เท่ากับทรงแสดง สีหนาทประกาศสัจธรรมของพระองค์โดยทรงใช้พระสัพพัญญุตญาณทั้งฝ่ายอตีตังส-ญาณ และฝ่ายอนาคตังสญาณเป็นอุปกรณ์ จึงทำให้พระสูตรนี้น่าสนใจมาก

๒. เนื้อหาของพระสูตรนี้มีสาระสำคัญเพียงการพึ่งตน พึ่งธรรม แต่ทรงนำเรื่องอนาคตวงศ์ คือ เรื่องพระพุทธเจ้าในอนาคตเข้ามาเสริมไว้ด้วย เท่ากับทรงเพิ่มเติมเรื่องพุทธวงศ์ ที่ตรัสไว้ในคราวเสด็จนิวัตกรุงกบิลพัสดุ์ครั้งแรก โปรดอ่านรายละเอียดในบทนำของขุททกนิกาย พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓ ประกอบ

๓. ผลแห่งพระสูตรนี้ ในพระบาลีมีแค่ที่ย่อไว้ แต่อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติม ว่า ภิกษุสงฆ์ทั้ง ๒๐,๐๐๐ รูป บรรลุอรหัตตผล ส่วนประชาชนชาวเมืองมาตุลาทั้ง ๘๔,๐๐๐ คน ต่างได้ดื่มน้ำอมฤต (อมตำ ปานำ ปิวึสุ) (ที.ปา.อ. ๑๑๐/๔๓๐) และฎีกาอธิบายขยายความว่า หมายถึงบรรลุมรรคและผลเบื้องต่ำ คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค และสกทาคามิผล (ที.ปา.ฏีกา ๑๑๐/๔๓)

๔. อัคคัญญสูตร

๔.๑ ที่มาของชื่อ

อัคคัญญสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

คำว่า อัคคัญญะ มาจากคำ ๒ คำ คือ อคฺค + ญ คำว่า อคฺค แปลว่า เลิศ หรือชั้นเลิศ ยอดหรือชั้นยอด เดิมหรือชั้นเดิม ต้นหรือชั้นต้น ส่วนคำว่า ญา แปลว่า รู้ รวมกันแปลว่า ที่รู้กันว่าเลิศ ว่า ยอด ว่า เดิม หรือว่า ต้น ในที่นี้แปล ตามความหมายเฉพาะที่อรรถกถาอธิบายไว้ เช่น ในคำว่า อคฺค□ฺ□ำ อกฺขรำ ท่านอธิบายว่า หมายถึง โลกุปฺปตฺติวึสกถำ แปลว่า คำที่พูดกันมาตั้งแต่เกิดโลก (ที.ปา.อ. ๑๒๒/๕๔)

๔.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่สามเณรชื่อวาเสฏฐะและสามเณรชื่อภารทวาชะ ขณะประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตาในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี เพื่อทรงชี้แจงให้เข้าใจว่า พวกพราหมณ์ไม่รู้เรื่องเก่า หรือความเป็นมาของวรรณะ ๔ ตามความเป็นจริง

พระสูตรนี้สืบเนื่องมาจากพระสูตรอีก ๒ สูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านทั้งสองไว้ก่อนหน้านี้ นั่นคือ (๑) วาเสฏฐสูตร ใน มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๓ (๒) เตวิชชสูตร ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ ๙ ดังมีใจความว่า ชายหนุ่มวาเสฏฐะ และชายหนุ่มภารทวาชะผู้มีชาติกำเนิดในตระกูลอาทิจจพราหมณมหาศาล เรียนจบไตรเพท แต่เรียนจากอาจารย์ต่างกัน วันหนึ่งเถียงกันเรื่องพระพรหมที่แท้จริง เมื่อตกลงกันไม่ได้ จึงไปทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงตัดสิน พระองค์จึงทรงแสดงวาเสฏฐสูตรให้ฟัง ชายหนุ่มทั้งสองเกิดความเลื่อมใส ขอถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่พึ่งตลอดชีวิต ต่อมา เถียงกันเรื่องทางไปสู่พรหม ก็ได้ไปทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงตัดสินให้อีก พระองค์ จึงทรงแสดงเตวิชชสูตรให้ฟัง ชายหนุ่มทั้งสองจึงทูลขอบรรพชา พระองค์ทรงอนุญาตให้บรรพชาเป็นสามเณร และมาถึงเหตุการณ์ในพระสูตรนี้ ซึ่งอยู่ใน ช่วงที่สามเณรทั้งสองกำลังอยู่ปริวาส (ติตถิยปริวาส) เพื่อขออุปสมบทเป็นภิกษุ (ที.ปา.อ. ๑๑๑/๔๕)

๔.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของอัคคัญญสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบสาธกนิทานโบราณคดีประกอบ

๔.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

เย็นวันหนึ่ง สามเณรวาเสฏฐะและสามเณรภารทวาชะชวนกันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ขณะเสด็จจงกรมอยู่กลางแจ้ง เมื่อถวายอภิวาทแล้วได้เดินจงกรมตามเสด็จ พระองค์ตรัสถามว่า การที่ท่านทั้งสองทิ้งตระกูลและธรรมเนียมพราหมณ์มาบวชในพระธรรมวินัยนี้ พวกญาติ ๆ ได้ว่ากล่าวอย่างไรบ้าง

สามเณรทั้งสองกราบทูลว่า เขาด่าอย่างเต็มรูปแบบทีเดียว เมื่อตรัสถามว่า เขาด่าอย่างไร ท่านทั้งสองกราบทูลว่า

เขาด่าว่า พราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะประเสริฐที่สุด มีผิวขาว บริสุทธิ์ เป็นบุตร เป็นโอรส เกิดจากพระโอษฐ์ของพระพรหม พระพรหมนิรมิตขึ้นมา เป็นทายาทของพระพรหม วรรณะอื่นเลวทราม มีผิวดำ ไม่บริสุทธิ์ เกิดจากพระบาทของพระพรหม การที่ท่านทั้งสองทิ้งวรรณะพราหมณ์มาอยู่ในพวกสมณะศีรษะโล้น ผู้มีวรรณะต่ำทราม เป็นคนรับใช้ เป็นเผ่าของมารนั้นไม่ดีเลย ไม่สมควรเลย

พระองค์ตรัสว่า พวกพราหมณ์กล่าวอย่างนั้น เพราะไม่รู้ความจริง เป็นไปได้อย่างไร พวกเขาเกิดจากนางพราหมณีแท้ ๆ แต่เขากล่าวว่า เกิดจากพรหม เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ความจริง ไม่ว่ากษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร ถ้าประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ความประพฤตินั้นก็เป็นอกุศลธรรม มีโทษ ไม่ควรประพฤติ ไม่ใช่อริยธรรม เป็นธรรมดำ มีวิบากดำ วิญญูชนติเตียนได้เหมือนกัน

อนึ่ง ไม่ว่า กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร ถ้าประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ความประพฤตินั้นก็เป็นกุศลธรรม ไม่มีโทษ ควรประพฤติ เป็นอริยธรรม เป็นธรรมขาว มีวิบากขาว วิญญูชนสรรเสริญเหมือนกัน

ตรัสย้ำว่า ธรรมเหล่านี้เท่านั้นมีอยู่จริง เมื่อถือธรรมเหล่านี้เป็นเกณฑ์ก็สามารถรวมวรรณะ ๔ เข้าเป็นประเภทบุคคลได้ ๒ พวก คือ (๑) พวกที่ตั้งอยู่ ในธรรมดำ ที่วิญญูชนติเตียน (๒) พวกที่ตั้งอยู่ในธรรมขาว ที่วิญญูชนสรรเสริญ ฉะนั้น คำกล่าวของพวกพราหมณ์ที่ว่า พราหมณ์เป็นวรรณะประเสริฐที่สุดเป็นต้นนั้น จึงเป็นคำกล่าวที่วิญญูชนไม่รับรอง เพราะไม่ว่าคนในวรรณะใด ใน ๔ วรรณะนั้น ถ้าออกบวชเป็นบรรพชิต ประพฤติพรหมจรรย์จนบรรลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต-ขีณาสพ ผู้นั้นสมควรได้ชื่อว่าผู้ประเสริฐที่สุดในโลก คือ เป็นผู้ประเสริฐโดยธรรม ไม่ใช่โดยวรรณะ

ตรัสเป็นเชิงปลอบใจสามเณรทั้งสองว่า ถ้ามีผู้ใดถามท่านทั้งสองว่าเป็นพวกไหน ให้ตอบว่า เป็นพวกพระสมณะ ศากยบุตร เพราะผู้มีศรัทธาตั้งมั่นในพระองค์ควร เรียกว่า เป็นบุตร เป็นโอรส เกิดจากพระโอษฐ์ของพระองค์ เกิดจากพระธรรม พระธรรมนิรมิตขึ้นมา เป็นทายาทของพระธรรม ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น เพราะคำว่า ธรรมกาย ก็ดี พรหมกาย ก็ดี ธรรมภูต ก็ดี หรือ พรหมภูต ก็ดี เป็นพระนาม ของพระองค์

ภาคนิทเทส

พระผู้มีพระภาคทรงนำนิทานโบราณคดีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกมาตรัสเล่าประกอบหลักธรรมของพระองค์ เพื่อชี้ให้เห็นว่า พวกพราหมณ์เข้าใจเรื่องระบบวรรณะ ผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปจากเดิมอย่างไร เรื่องที่ตรัสเล่ามีใจความดังนี้

๑. ทรงตัดตอนแห่งสังวัฏฏกัปของโลก ในช่วงสุดท้าย คือ ช่วงที่โลกเสื่อมลงจนสลายไป สัตว์โลกส่วนมากที่รอดชีวิต ได้ไปเกิดในชั้นอาภัสสรพรหม มีสภาพเป็นกายทิพย์ มีฤทธิ์ทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีแผ่ซ่านออกจากกาย สัญจรอยู่ใน อากาศ สถิตอยู่ในวิมานอันงดงาม นานแสนนาน

๒. จากนั้น ทรงแสดงการกำเนิดหรือวิวัฒนาการของโลก ตั้งแต่ตอนต้นแห่งวิวัฏฏกัป คือ ช่วงที่โลกกลับก่อตัวขึ้นใหม่ เริ่มจากสภาพที่เป็นน้ำแผ่เต็มอวกาศอันเวิ้งว้างว่างเปล่า ไม่มีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์และดวงดาวใด ๆ ทั่วบริเวณมืดมิด โลกค่อย ๆ แข็งตัวขึ้น มีพืชพรรณเกิดขึ้นตามลำดับ คือ (๑) ง้วนดิน ลอยอยู่บนผิวน้ำ (๒) สะเก็ดดิน (๓) เครือดิน (๔) ข้าวสาลีเกิดเองตามธรรมชาติ ผลิตผลเป็นข้าวสารสุก ไม่มีแกลบและรำ

๓. ในขณะเดียวกัน ทรงแสดงวิวัฒนาการของมนุษย์ควบคู่ไปกับวิวัฒนาการของโลก ดังต่อไปนี้

๓.๑ มีพรหมพวกหนึ่งจากชั้นอาภัสสรพรหมจุติลงมาเกิดในโลกระยะแรกเริ่มที่ยังเป็นพื้นน้ำ สัตว์โลกพวกนี้ยังมีสภาพร่างกายเป็นทิพย์ มีฤทธิ์ทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีกาย สัญจรอยู่ในอากาศ เช่นเดียวกับสมัยที่อยู่ในชั้นอาภัสสรพรหม

๓.๒ ต่อมา เมื่อเกิดง้วนดินขึ้น สัตว์โลกหรือมนุษย์พวกแรกได้ใช้บริโภคเป็นอาหารแทนปีติ ทำให้ร่างกายหยาบขึ้น รัศมีกายหายไป ตอนนี้ เกิดมีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์และดวงดาวขึ้น

๓.๓ เมื่อสัตว์โลกพวกนี้บริโภคง้วนดินนาน ๆ เข้า ร่างกายเปลี่ยนแปลงมากขึ้น บางพวกมีผิวพรรณดี บางพวกมีผิวพรรณเลว จึงเกิดการเหยียดผิวกันขึ้น เพราะเหยียดผิวกัน ง้วนดินจึงหายไป พวกเขาจึงเกิดความโหยหาขึ้นเป็นครั้งแรก

๓.๔ เมื่อสะเก็ดดินเกิดขึ้น สัตว์โลกพวกนี้จึงใช้สะเก็ดดินเป็นอาหารแทนง้วนดินที่หายไป เมื่อบริโภคสะเก็ดดินไปนาน ๆ ร่างกายได้เปลี่ยนแปลงมากขึ้น ผิวพรรณต่างกันมากขึ้น การเหยียดผิวกันก็ รุนแรงขึ้น ทำให้สะเก็ดดินหายไป พวกสัตว์โลกได้เกิดความรู้สึกโหยหาขึ้นอีก

๓.๕ เมื่อเครือดินเกิดขึ้น พวกเขาก็ใช้เครือดินเป็นอาหารแทนสะเก็ดดินที่หายไป และเมื่อบริโภคไปนาน ๆ จึงมีการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายมากขึ้น การเหยียดผิวก็ยิ่งรุนแรงขึ้น จนเครือดินหายไปพวกเขากลับรู้สึกโหยหาต่อไปอีก

๓.๖ เมื่อข้าวสาลี(เกิดเอง) เกิดขึ้น พวกเขาก็ใช้ข้าวสาลีนี้เป็นอาหาร แทน และเมื่อบริโภคข้าวสาลีไปนาน ๆ จึงมีการเปลี่ยนแปลงทาง ร่างกายมากขึ้น คือเกิดอวัยวะเพศชายและเพศหญิงขึ้น ทำให้เกิดลักษณะเป็นมนุษย์ผู้ชายและผู้หญิงเด่นชัด เมื่อคนต่างเพศเพ่งมองกัน จึงเกิดความรู้สึกทางเพศขึ้น และได้เสพเมถุนธรรมกัน

การเสพเมถุนธรรมนี้ เขาถือว่าเป็นความชั่ว ฉะนั้น เมื่อเห็นผู้ใดเสพเมถุน-ธรรมกัน คนส่วนมากจะพากันขับไล่ออกไปจากหมู่ ต่อมา ผู้นิยมเสพเมถุนธรรมจึงแยกตัวไปปลูกเรือนอยู่เพื่อมิให้ผู้อื่นเห็น พวกนี้มีคำเรียกต่อมาว่า ผู้ครองเรือน (อาคาริก) ผู้ไม่มีเรือน เรียกว่า อนาคาริก ซึ่งต่อมา ได้แก่นักบวช

๓.๗ ข้าวสาลีเกิดเองนี้มีลักษณะพิเศษ คือ ต้นที่ถูกเก็บผลไปในตอนเช้าจะผลิตผลขึ้นใหม่อีกในตอนเย็น หรือต้นที่ถูกเก็บผลในตอนเย็น จะผลิตผลขึ้นใหม่อีกในตอนเช้าของวันรุ่งขึ้น พวกเขาจึงมีข้าวสาลีให้บริโภคอย่างไม่บกพร่อง ทั้งนี้เพราะพวกนี้ยังไม่มีการสะสม คือ อยากบริโภคเวลาไหน ก็ไปเก็บมาบริโภคเพียงครั้งละมื้อ ต่อมา เมื่อมีการสะสมขึ้น คือ บางพวกเก็บมาครั้งเดียวสำหรับบริโภค ทั้งเช้าและเย็นบ้าง เก็บไว้บริโภค ๒ วันบ้าง ๔ วันบ้าง ๘ วันบ้าง ทำให้ต้นข้าวสาลีที่ถูกเก็บผลไปแล้วไม่ผลิตผลอีกต่อไป โดยนัยนี้ ข้าวสาลีก็ค่อยลดจำนวนลง จนมหาชนมองเห็นภัยเฉพาะหน้า

๔. ต่อจากนี้ ตรัสเล่าถึงวิวัฒนาการของระบบสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง คือ ตรัสเล่าว่า มหาชนได้ประชุมกันเพื่อแก้ไขป้องกันภัยที่จะเกิดขึ้น โดยตกลงให้แบ่งสรรที่ดินให้แต่ละคน (ครอบครัว) มีสิทธิครอบครองเพื่อทำมาหากิน และคัดเลือกผู้มีลักษณะดีให้ทำหน้าที่ปกครองดูแลในฐานะเจ้าของแผ่นดิน จึงมีคำ ขัตติยะ (ตรงกับคำว่า กษัตริยะ ในภาษาสันสกฤต) เกิดขึ้น โดยประชาชนยินดีแบ่งปันผลประโยชน์แก่ผู้ปกครองนั้น เนื่องจากผู้ปกครองทำหน้าที่ได้ดีประชาชน พอใจ จึงมีคำ ราชา เกิดขึ้นและเนื่องจากผู้ปกครองเป็นผู้ที่มหาชนคัดเลือกแต่งตั้ง จึงมีชื่อว่า มหาสมมตราช ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ กลุ่มคนที่เรียกว่า กษัตริย์จึงเกิดขึ้น

ต่อมา เมื่อมีคนละเมิดสิทธิของผู้อื่น และกระทำการทุจริตต่าง ๆ มากขึ้น จึงมีคนอีกกลุ่มหนึ่งช่วยทำหน้าที่สั่งสอนและทำพิธีลอยบาปให้ จึงมีคำว่า พราหมณ์ เกิดขึ้น พวกนี้ก็ได้รับการบำรุงเลี้ยงดูจากประชาชนพวกที่นิยมเสพเมถุนธรรม ซึ่งเป็น ผู้ครองเรือนและมีหน้าที่ทำงานต่าง ๆ ตามถนัด จึงมีชื่อว่า เวสสา คือ พวกแพศย์ นอกจากนี้ยังมีประชาชนอีกกลุ่มหนึ่งทำการงานที่ต่ำกว่าพวกแพศย์ จึงมีชื่อว่า สุททะ หรือ ศูทร

ตรัสเล่าต่อไปว่า ต่อมา มีกษัตริย์ผู้เบื่อหน่ายหน้าที่ปกครอง จึงออกไปบวชเป็นบรรพชิต เรียกตัวเองว่า สมณะ คำว่า สมณะ จึงเกิดขึ้น แม้พวกพราหมณ์ พวกแพศย์ และพวกศูทรที่เบื่อหน่ายหน้าที่ของตน ๆ ออกบวชเป็นบรรพชิตก็เรียกว่า สมณะ เหมือนกัน

ภาคนิคมน์

ตรัสสรุปว่า การเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร และแม้สมณะล้วนเป็นโดยธรรม คือ หน้าที่ มิใช่โดยวรรณะอย่างที่พวกพราหมณ์เข้าใจ ทั้ง ๕ พวกนี้ถ้าประพฤติอธรรม คือ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต เป็นมิจฉาทิฏฐิ หลังจาก

ตายก็ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรกเหมือนกัน ถ้าประพฤติธรรม คือ สุจริต ๓ หลังจากตายก็ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เหมือนกัน แล้วตรัสสอนให้เจริญโพธิปักขิยธรรม

ในที่สุด ทรงยกคำภาษิตของสนังกุมารพรหมมาสนับสนุนพระพุทธภาษิตข้างต้นว่า

ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่
กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด
ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ
จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐในหมู่เทพและมนุษย์

๔.๕ ข้อสังเกต

ในพระสูตรนี้ มีข้อที่น่าสังเกต น่าศึกษาหลายประการ ขอเสนอเพื่อประกอบการพิจารณาประดับสติปัญญา ดังนี้

๑. รูปแบบและวิธีการที่ทรงใช้แสดงพระสูตรนี้คล้ายกับพระสูตรที่ ๓ ข้างต้น คือ ทรงสาธกนิทานโบราณคดีมาสนับสนุนหลักธรรมของพระองค์ ทำให้เร้าใจชวนฟัง ชวนอ่านเป็นอย่างยิ่ง

๒. นับเป็นพระสูตรแรกที่ทรงแสดงเรื่องต้นกำเนิดหรือวิวัฒนาการของโลกไว้อย่างแจ่มแจ้งโดยมิได้มีผู้ใดทูลขอให้ทรงแสดง วิวัฒนาการของโลกที่ทรงแสดงนี้คล้ายมติทางวิทยาศาสตร์ คือ โลกเกิดขึ้นตามธรรมชาติไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้ทำลาย

๓. เพื่อให้เข้าใจเรื่องวรรณะและทรรศนะหรือทิฏฐิในเรื่องนี้อย่างชัดแจ้ง ควรอ่านพระสูตรต่อไปนี้ประกอบด้วย คือ (๑) อัมพัฏฐสูตร และ พรหมชาลสูตร ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ (๒) ปาฏิกสูตร และจักกวัตติสูตร คือ พระสูตรที่ ๑ และที่ ๓ ในเล่มนี้

๔. ผลแห่งพระสูตรนี้ อรรถกถาอธิบายว่า สามเณรทั้งสองได้บรรลุอรหัตตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ (ที.ปา.อ. ๑๔๐/๕๘)

๕. สัมปสาทนียสูตร

๕.๑ ที่มาของชื่อ

สัมปสาทนียสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยความเลื่อมใสยิ่งในพระผู้มีพระภาค หมายถึงความเลื่อมใสของท่านพระสารีบุตรที่บันลือสีหนาท ประกาศพระพุทธคุณด้วยอาสภิวาจา ณ เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค ชื่อนี้จึงตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๕.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้แสดง ณ เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค ขณะประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน เขตเมืองนาฬันทา (นาลันทา) แคว้นมคธ เพื่อกราบทูลความรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ที่พระผู้มีพระภาคประทานแก่ท่านและความเลื่อมใสอันยิ่งใหญ่ที่ท่านมีต่อพระองค์

อรรถกถาอธิบายความตรงนี้ไว้ว่า เช้าวันนั้น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่พักเข้าไปบิณฑบาตในเมืองนาฬันทา เพื่อสนองความเลื่อมใสของชาวเมือง ครั้นกลับจากบิณฑบาตและฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว ได้เข้าสู่ที่พักกลางวันนั่งเข้าผลสมาบัติ เมื่อออกจากผลสมาบัติแล้วได้มีความคิดขึ้นว่า การที่ท่านบรรลุคุณธรรม จนดำรงอยู่ในสาวกบารมีญาณเห็นปานนี้ ก็เพราะท่านได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระผู้มีพระภาค จากนั้น ท่านได้น้อมรำลึกถึงพระพุทธคุณโดยพิสดาร ทำให้เกิดปีติโสมนัสแผ่ซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลความรู้สึกสำนึกนั้นให้ทรงทราบ (ที.ปา.อ. ๑๔๑/๕๙-๖๕)

พระสูตรนี้เป็นส่วนขยายตอนหนึ่งของ มหาปรินิพพานสูตร ในทีฆนิกาย มหาวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐) คือ ตอนที่ว่าด้วยสารีบุตรบันลือสีหนาท (สารีปุตฺตสีหนาท) ข้อที่ ๑๔๕-๑๔๖ ซึ่งเป็นเพียงข้อความเบื้องต้นของพระสูตรนี้ คือ ข้อที่ ๑๔๑-๑๔๓ (ดูคำแนะนำมหาปรินิพพานสูตรในบทนำของ ทีฆนิกาย มหาวรรค ประกอบด้วย)

๕.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของสัมปสาทนียสูตรเป็นคำกราบทูลแบบพรรณนาโวหาร มีการถาม-ตอบ ประกอบ

๕.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

ท่านพระสารีบุตรกราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยอาสภิวาจา คือ วาจาอันองอาจ ดุจเสียงราชสีห์คำราม (สีหนาท) ว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาค อย่างนี้ว่า ไม่เคยมี จักไม่มี และย่อมไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่น ซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณ ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาค”

เมื่อทรงท้วงติงว่า พระเถระไม่มีเจโตปริยญาณ (ปัญญาหยั่งรู้วาระจิตของผู้อื่น) ในพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน จะรู้เรื่องในพระทัยของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นได้อย่างไร ท่านกราบทูลว่า ท่านมีวิธีการอนุมาน โดยอาศัยองค์ธรรม ๓ หมวด คือ นิวรณ์ ๕ สติปัฏฐาน ๔ และโพชฌงค์ ๗ เป็นเครื่องมืออนุมานว่า เพราะพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงละนิวรณ์ ๕ ประการได้เด็ดขาด มีพระทัยมั่นคงดีในสติปัฏฐาน ๔ ประการ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ตามความเป็นจริง จึงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

ท่านเปรียบท่านเองกับนายประตูผู้ฉลาดของเมืองชายแดนที่มีกำแพงมั่นคง มีประตูเข้า-ออก เพียงประตูเดียวว่า เขาย่อมรู้จักสัตว์ใหญ่ ๆ ทุกชนิดที่เข้าและออกจากเมืองนั้น โดยพิจารณาสำรวจที่ทางเข้า-ออกนี้ ฉันใด ท่านก็พิจารณาสำรวจพระพุทธเจ้าทั้งหลายจากธรรม ๓ หมวดนี้ ฉันนั้น

ภาคนิทเทส

ท่านพระสารีบุตรกราบทูลรายละเอียดต่อไปว่า (วันหนึ่ง) ท่านได้เข้าเฝ้าพระผู้มี พระภาคถึงที่ประทับ ในถ้ำสูกรขาตา ภูเขาคิชฌกูฏ (ที.ปา.อ. ๑๔๔/๖๘-๖๘ ดู ทีฆนขสูตร ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ประกอบ) เพื่อฟังธรรม พระองค์ก็ทรง แสดงธรรมอย่างยอดเยี่ยม ประณีตยิ่งนัก ทั้งฝ่ายอกุศล ฝ่ายกุศล และทั้ง ๒ ฝ่าย เปรียบเทียบกันให้ท่านฟัง ท่านสามารถบรรลุธรรมเหล่านั้นทุกประการจึงได้เลื่อมใสใน พระองค์ว่า "พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว"

จากนั้น ท่านได้นำพระธรรมเทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่าน ซึ่งท่านถือว่าเป็นธรรมยอดเยี่ยม จำนวน ๑๕ เรื่อง และพระพุทธคุณอื่น ๆ อีก รวมเป็น ๑๖ เรื่องมาพรรณนา คือ

๑. พระธรรมเทศนาเรื่องกุศลธรรม ๘ หมวด
๒. พระธรรมเทศนาเรื่องการบัญญัติอายตนะ ๖ คู่
๓. พระธรรมเทศนาเรื่องการก้าวลงสู่ครรภ์ ๔ ประการ
๔. พระธรรมเทศนาเรื่องอาเทสนาปาฏิหาริย์ ๔ ประการ
๕. พระธรรมเทศนาเรื่องปุคคลบัญญัติ ๗ จำพวก
๖. พระธรรมเทศนาเรื่องทัสสนสมาบัติ ๔ ประการ
๗. พระธรรมเทศนาเรื่องปธาน ๗ ประการ
๘. พระธรรมเทศนาเรื่องปฏิปทา ๔ ประการ
๙. พระธรรมเทศนาเรื่องมารยาทการพูดและมารยาทคือศีลของบุรุษ
๑๐. พระธรรมเทศนาเรื่องวิธีสั่งสอน ๔ ประการ
๑๑. พระธรรมเทศนาเรื่องความหยั่งรู้การหลุดพ้นของบุคคลอื่น ๔ ประการ
๑๒. พระธรรมเทศนาเรื่องสัสสตวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า อัตตา และโลกเที่ยง) ๓ ลัทธิ
๑๓. พระธรรมเทศนาเรื่องความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้
๑๔. พระธรรมเทศนาเรื่องความหยั่งรู้การจุติและการอุบัติ
๑๕. พระธรรมเทศนาเรื่องการแสดงฤทธิ์ ๒ ประการ
๑๖. ท่านได้พิจารณาพระพุทธคุณอย่างอื่นอีก ๓ ประการ คือ (๑) บรรดาสิ่งที่กุลบุตรผู้มีศรัทธา มีความเพียร มีเรี่ยวแรง จะพึงบรรลุ พระผู้มีพระภาคทรงบรรลุครบบริบูรณ์แล้ว (๒) ไม่ทรงหมกมุ่นกับกามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมถานุโยค (๓) ทรงได้ฌาน ๔ ที่อยู่เหนือกามาวจรจิต เป็นฌานที่ทรงใช้เพื่อดำรงอยู่อย่างเป็นสุขในปัจจุบัน

ท่านสรุปโดยประกาศความเชื่อมั่นว่า ถ้ามีผู้ถามท่านว่า มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นในอดีตกาล ในอนาคตกาล และในปัจจุบันกาล ซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคบ้างหรือไม่ ท่านจะตอบว่า ไม่มี

ถ้าเขาถามว่า ได้มีสมณะหรือพราหมณ์ในอดีตกาลซึ่งมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณเสมอกับพระผู้มีพระภาคบ้างหรือไม่ ท่านจะตอบว่า มี ถ้าเขาถามว่า จักมีสมณะหรือพราหมณ์ในอนาคตกาล ซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณเสมอกับพระผู้มีพระภาคบ้างหรือไม่ ท่านจะตอบว่า มี แต่ถ้าเขาถามว่า จะมีสมณะหรือพราหมณ์ในปัจจุบัน ซึ่งจะมีปัญญาเสมอกับพระผู้มีพระภาคบ้างหรือไม่ ท่านจะ ตอบว่า ไม่มี เพราะท่านได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่าเป็นไป ไม่ได้เลยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ จะทรงอุบัติขึ้นพร้อมกันในโลกธาตุเดียวกัน และได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่ท่านพรรณนามานั้นถูกต้องหรือไม่ เป็นการกล่าวตู่พระองค์หรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสรับรองว่า ถูกต้อง มิได้กล่าวตู่พระองค์

ท่านพระมหาอุทายี ซึ่งได้นั่งฟังโดยตลอด ได้กล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณว่า แม้ทรงมีคุณธรรมดังที่ท่านพระสารีบุตรพรรณนามา พระองค์ไม่ทรงโอ้อวด ช่างน่าอัศจรรย์จริง ๆ พระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งให้ท่านพระสารีบุตรกล่าวธรรมบรรยายนี้แก่พุทธบริษัทบ่อย ๆ เพื่อให้ผู้ที่ยังเคลือบแคลงสงสัยในพระองค์ จักละความเคลือบแคลงสงสัยไปได้

๕.๔ ข้อสังเกต

พระสูตรนี้มีความสมบูรณ์ ทั้งวิธีการแสดงและเนื้อหา และเนื่องจากผู้แสดง ได้เตรียมตัวมาอย่างดีเพื่อประกาศความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในพระผู้มีพระภาค ผู้ฟัง เช่นท่านพระมหาอุทายีจึงรู้สึกซาบซึ้งและประทับใจอย่างยิ่ง จนอดใจไว้ไม่ได้ จึงกราบทูล แสดงความรู้สึกของท่านออกมา

อนึ่ง อาจจะถือได้ว่า นี่เป็นการบันลือสีหนาทเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ครั้งสุดท้ายของท่านพระสารีบุตร อัครสาวกฝ่ายขวา ผู้เลิศทางปัญญาก็ได้ เพราะหลังจากนี้ ท่านก็ได้ปรินิพพาน ณ บ้านเกิด คือ เมืองนาฬันทานี้เอง

๖. ปาสาทิกสูตร

๖.๑ ที่มาของชื่อ

ปาสาทิกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยเหตุให้เกิดความเลื่อมใส ชื่อนี้ตั้งตามคำกราบทูลของท่านพระอุปวาณะ กล่าวคือ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมบรรยายเรื่องนี้จบลง ท่านพระอุปวาณะซึ่งยืนถวายงานพัดอยู่ ณ เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระองค์ เกิดความเลื่อมใสอย่างยิ่ง จนทนไม่ได้ จึงกราบทูลแสดงความรู้สึกของท่านออกมา และทูลถามว่า ธรรมบรรยายนี้ ชื่ออะไร ตรัสตอบว่า ชื่อ ปาสาทิกะ

๖.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระจุนทะ สมณุทเทสและท่านพระอานนท์ ขณะประทับอยู่ ณ ปราสาทในอัมพวันของพวกเวธัญญาศากยะ แคว้นสักกะ โดยทรงปรารภคำกราบทูลของท่านพระจุนทะและท่านพระอานนท์เรื่องการแตกสามัคคีของพวกนิครนถ์หลังจากนิครนถ์ นาฏบุตรดับขันธ์ได้ไม่นานนัก

๖.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของปาสาทิกสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบวิเคราะห์เปรียบเทียบ

๖.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

ท่านพระจุนทะ สมณุทเทส(น้องชายของท่านพระสารีบุตร) ซึ่งจำพรรษาอยู่ในกรุงปาวา ได้ทราบข่าวการดับขันธ์ของนิครนถ์ นาฏบุตรและการแตกสามัคคีของพวกนิครนถ์หลังจากนิครนถ์ นาฏบุตรดับขันธ์ได้ไม่นานนัก จึงออกเดินทางมาหาท่านพระอานนท์ที่หมู่บ้านสามคาม ของชาวศากยะ ในแคว้นสักกะ เล่าเรื่องทั้งหมดให้ท่านพระอานนท์ฟัง พระเถระเห็นว่า เรื่องนี้จะเป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนาธรรมที่สำคัญได้เรื่องหนึ่ง จึงชวนท่านพระจุนทะเข้าเฝ้า ณ ปราสาทในอัมพวัน ของพวกเวธัญญาศากยะ กราบทูลตามที่ท่านพระจุนทะเล่าให้ฟังว่า เมื่อไม่นานมานี้ นิครนถ์ นาฏบุตรได้ดับขันธ์ที่กรุงปาวา เพราะการดับขันธ์ของนิครนถ์ นาฏบุตรนั้น พวกนิครนถ์จึงแตกแยกกันเป็น ๒ ฝ่าย ต่างบาดหมางกัน ทะเลาะวิวาทกันจนถึงขั้นจะฆ่าฟันกัน แม้พวกสาวกนิครนถ์ นาฏบุตรที่เป็นคฤหัสถ์นุ่งขาวห่มขาว ก็เกิดความเบื่อหน่ายคลายความรัก รู้สึกท้อถอยในพวกนิครนถ์ ทั้งนี้ เพราะธรรมวินัยที่นิครนถ์ นาฏบุตรกล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ เป็นธรรมวินัยที่ไม่มีที่พึ่งพำนัก เพราะที่พึ่งพำนักถูกทำลายเสียแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในธรรมวินัยที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ก็เป็นเช่นนี้แหละ แล้วทรงอธิบายขยายความโดยพิสดารต่อไป ดังนี้

ภาคนิทเทส

๑. ทรงแสดงเปรียบเทียบเรื่ององค์ประกอบของศาสนา

ทรงแสดงว่า องค์ประกอบของศาสนา ๓ ประการ คือ (๑) ศาสดา (๒) หลัก ธรรม (๓) สาวก เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ศาสนาได้รับการสรรเสริญ หรือถูกตำหนิ ติเตียน ด้วยเหตุผลต่อไปนี้

๑.๑ ถ้าศาสดาไม่ดี (ไม่ใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า) หลักธรรมไม่ดี แต่สาวกดี คือ ไม่ยอมปฏิบัติตามหลักธรรมนั้น ศาสดาและหลักธรรมจะถูกตำหนิติเตียน ส่วนสาวกได้รับการสรรเสริญ

๑.๒ ถ้าศาสดาไม่ดี หลักธรรมไม่ดี และสาวกก็ไม่ดี คือย่อมปฏิบัติตามหลักธรรมนั้น ทั้งศาสดา หลักธรรม และสาวกจะถูกตำหนิติเตียน ผู้ปฏิบัติตาม คำชักชวนไม่ได้บุญ

๑.๓ ถ้าพระศาสดาดี(เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) หลักธรรมดี แต่สาวกไม่ดี คือไม่ปฏิบัติตาม ศาสดา และหลักธรรมนั้นได้รับการสรรเสริญ สาวกถูกตำหนิติเตียน ส่วนผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมได้บุญ

๑.๔ ถ้าศาสดาดี หลักธรรมดี และสาวกดี คือ ปฏิบัติตาม ทั้งศาสดา หลักธรรม และสาวกได้รับการสรรเสริญ ผู้ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมได้บุญ

๑.๕ ถ้าศาสดาดี หลักธรรมดี และสาวกเข้าใจอรรถแห่งหลักธรรมนั้นอย่างแจ่มแจ้ง เมื่อศาสดาดับขันธ์ไป สาวกไม่ได้รับความเดือดร้อนในภายหลัง

ทรงแสดงว่าพรหมจรรย์(ศาสนพรหมจรรย์คือศาสนา)๑ จะบริบูรณ์หรือไม่บริบูรณ์ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบต่อไปนี้

๒.๑ ถ้าศาสดาเป็นผู้ไม่มั่นคง ไม่มีประสบการณ์มาก บวชได้ไม่นาน พรหมจรรย์ของศาสดานั้นไม่บริบูรณ์ ถ้าศาสดาเป็นผู้มั่นคง มีประสบการณ์ บวชมานาน พรหมจรรย์ของศาสดานั้นจึงจะบริบูรณ์

๒.๒ แม้ศาสดาเป็นผู้มั่นคง เป็นต้น แต่ถ้าสาวกหรือสาวิกาชั้นเถระก็ดี ชั้นมัชฌิมะก็ดี หรือชั้นนวกะก็ดี ชั้นใดชั้นหนึ่งไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำ ไม่แกล้วกล้า ไม่บรรลุธรรมขั้นอรหัตตผล ไม่อาจกล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ ไม่อาจแสดงธรรมแก้คำกล่าวหาของฝ่ายอื่นได้ พรหมจรรย์ของศาสดานั้นก็ไม่บริบูรณ์ (นัยนี้รวมถึงอุบาสก อุบาสิกาด้วย)

ส่วนพรหมจรรย์ที่บริบูรณ์มีนัยตรงกันข้าม

๒.๓ ตรัสสรุปว่า

พระองค์ หลักธรรมและสาวกของพระองค์เป็นองค์ประกอบที่ดี พรหมจรรย์ของพระองค์จึงบริบูรณ์ครบถ้วน แพร่หลายกว้างขวาง

ทั้งพระองค์และสาวกของพระองค์เป็นผู้เลิศด้วยลาภและยศ ยังไม่มีผู้ใดในโลกทัดเทียมได้

พรหมจรรย์ของพระองค์บริบูรณ์ครบถ้วน ไม่ยิ่ง ไม่หย่อน ไม่สามารถจะตัดทอน หรือเพิ่มเติมอะไร ๆ ได้อีก ในกรณีนี้ทรงยกเอาหลักธรรมของอุทกดาบสรามบุตร (ผู้เคยเป็นอาจารย์ของพระองค์) มาเปรียบเทียบให้เห็นว่า มีความลึกซึ้งแตกต่างกัน

๓. ทรงแนะนำให้ทำสังคายนา

ทรงแสดงหลักการสังคายนาและธรรมที่ควรสังคายนาไว้ เพื่อให้ดำรงมั่นยืนนาน ต่อไป ดังนี้

๓.๑ หลักการสังคายนา คือ

(๑) พร้อมเพรียงกันประชุม

(๒) สอบทานอรรถกับอรรถ

(๓) สอบทานพยัญชนะกับพยัญชนะ

(๔) อย่าทะเลาะวิวาทกัน

(๕) ถ้าภิกษุใดทรงจำอรรถและพยัญชนะมาผิดหรือถูก อย่าเพิ่ง ชื่นชม ยอมรับ หรือคัดค้าน แต่ควรร่วมกันพิจารณาตรวจสอบ ให้ดีก่อน

๓.๒ ธรรมที่ควรสังคายนา ได้แก่ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ คือ

๑. สติปัฏฐาน ๔ ๒. สัมมัปปธาน ๔

๓. อิทธิบาท ๔ ๔. อินทรีย์ ๕

๕. พละ ๕ ๖. โพชฌงค์ ๗

๗. อริยมรรคมีองค์ ๘

๔. เหตุที่ทรงอนุญาตปัจจัย ๔

ทรงอธิบายว่า พระองค์มิได้ทรงแสดงธรรมเพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายที่จะเกิดขึ้น ในปัจจุบันเท่านั้น ทั้งมิใช่เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นในอนาคตเท่านั้น แต่ทรง แสดงธรรมเพื่อประโยชน์ทั้ง ๒ ประการนี้ การที่ทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้สอยปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร ก็เพราะเหตุผล เดียวกันนี้ มิใช่อย่างอื่น

๕. ทรงแนะนำวิธีโต้ตอบกับพวกเดียรถีย์ปริพาชก

๕.๑ ถ้าเขากล่าวว่า พวกสมณะ ศากยบุตร ก็ยึดถือลัทธิสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นด้วยการเสพสุข) พึงตอบเขาว่า สุขัลลิกานุโยค มี ๒ แบบ คือ (๑) แบบชาวบ้าน ไม่เป็นประโยชน์ ไม่ใช่ของพระ อริยะ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด พวกเราไม่ยึดถือ (๒) แบบที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัดโดยส่วนเดียว พวกเรายึดถือ ถ้าเขาถามว่า เพื่อหวังอะไร พึงตอบว่า สุขัลลิกา-นุโยค ๔ ประการ ที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัดโดยส่วนเดียวนั้น ผู้ยึดถือจะพึงหวังผล ๔ ประการ คือ บรรลุเป็น พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์

๕.๒ ถ้าเขากล่าวว่า พวกสมณะ ศากยบุตรมีหลักการไม่แน่นอน พึงตอบว่า พระองค์ทรงบัญญัติหลักการที่แน่นอนไว้แล้ว เป็น หลักการที่พระสาวก จะไม่ล่วงละเมิดตลอดชีวิตที่ยังเหลืออยู่ ได้แก่ หลักการ ๙ ประการ ที่พระอรหันตขีณาสพจะไม่ล่วงละเมิดตลอด ชีวิต คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่เสพเมถุน ไม่พูดเท็จทั้งที่รู้ ไม่สั่งสมบริโภคกาม ไม่ลำเอียงเพราะชอบ เพราะชัง เพราะหลง และเพราะกลัว

๕.๓ ถ้าเขากล่าวว่า พระสมณโคดมบัญญัติแต่ญาณทัสสนะอันไม่มีขอบเขตในเรื่องอดีตเท่านั้น ไม่ได้บัญญัติญาณทัสสนะอันไม่มีขอบเขตในเรื่องอนาคตเลย พึงตอบว่า พระองค์ทรงมีสตานุสาริญาณ (ญาณระลึกชาติก่อนได้ คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ) จึงทำให้พระองค์ทรงรู้เรื่องในอดีตอันยาวนาน และทรงมีญาณที่เกิดจากการตรัสรู้ (มรรคญาณ ๔ คือ โสดาปัตติมรรคญาณ - อรหัตตมรรคญาณ) จึงทำให้พระองค์ทรงรู้เรื่องในปัจจุบันและในอนาคตได้ยาวนาน ด้วยพระญาณทั้งสองนี้ พระองค์จึงทรงรู้ว่า อะไรจริงแท้ อะไรไม่จริงแท้ อะไรสมควรพูด อะไรไม่สมควรพูด

๖. ทรงอธิบายเรื่องอื่น ๆ อีกหลายประการ คือ

๖.๑ ทรงอธิบายเหตุที่ทรงได้พระนามว่า ตถาคต

๖.๒ ทรงอธิบายปัญหาที่ทรงพยากรณ์และที่ไม่ทรงพยากรณ์

๖.๓ ทรงอธิบายทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอดีต คือ ปุพพันต-กัปปิกทิฏฐิ ๑๖ ลัทธิ (ในจำนวน ๑๘ ลัทธิ ที่ตรัสไว้ในพรหมชาล สูตรแห่งทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙)

๖.๔ ทรงอธิบายทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอนาคต คือ อปรันต-กัปปิกทิฏฐิ ๘ ลัทธิ (ในจำนวน ๔๔ ลัทธิ ที่ตรัสไว้ในพรหมชาลสูตร)

๖.๕ ทรงอธิบายสติปัฏฐาน ๔ และทรงแสดงเหตุผลว่า ทรงบัญญัติ สติปัฏฐาน ๔ ประการนี้เพื่อละ เพื่อก้าวล่วงทิฏฐิเหล่านั้น

๖.๕ ข้อสังเกต

พระสูตรนี้มีความสมบูรณ์ในตัว คือ สมบูรณ์ทั้งเนื้อหาสาระและวิธีการแสดง จึงเร้าใจผู้ฟัง ทำให้เกิดความประทับใจและความเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่ง ดังที่ท่าน พระอุปวาณะกราบทูลในตอนท้ายของพระสูตรนี้

ในพระสูตรนี้ มีข้อที่น่าสังเกต น่าศึกษา ดังนี้

๑. ข้อความตอนต้น (ข้อ ๑๔๔-๑๔๕) ของพระสูตรนี้เหมือนกับข้อความตอนต้น (ข้อ ๔๑-๔๒) ของสามคามสูตรในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๔) คือ ท่านพระจุนทะ ซึ่งจำพรรษาในกรุงปาวา ขณะที่นิครนถ์นาฏบุตร ศาสดาของลัทธินิครนถ์ (ที่เรียกว่า ศาสนาเชนในปัจจุบัน) ดับขันธ์ลงในที่นั้น ต่อมาไม่นาน พวกนิครนถ์ ได้ตีความหลักคำสอนขัดแย้งกันเป็น ๒ ฝ่าย จนเกิดแตกแยกกัน ท่านจึงนำข่าวนี้ไปเรียนให้ท่านพระอานนท์ทราบ ท่านพระอานนท์เห็นเป็นเรื่องสำคัญ จึงชวนท่านพระจุนทะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค

สรุปว่า เหตุการณ์และบุคคลที่เป็นต้นเหตุให้ตรัสเทศน์พระสูตรทั้งสองนี้เป็นเหตุการณ์และบุคคลเดียวกัน และน่าจะเป็นคราวเดียวกันด้วย เพราะสถานที่ที่ท่านพระจุนทะไปหาท่านพระอานนท์เป็นสถานที่แห่งเดียวกัน คือ หมู่บ้านสามคามของชาวศากยะ แคว้นสักกะ

ที่ต่างกัน คือ (๑) ในสามคามสูตร ไม่ระบุสถานที่แน่นอนว่า เมื่อพระเถระ ทั้งสองเข้าเฝ้านั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ จุดไหนของหมู่บ้านสามคาม แต่ในพระสูตรนี้ ระบุไว้ชัดเจนว่า ขณะที่พระเถระทั้งสองเข้าเฝ้า พระองค์ประทับ อยู่ ณ ปราสาท ในสวนมะม่วงของพวกเวธัญญาศากยะ แคว้นสักกะ ซึ่งมีผู้ สันนิษฐานว่า คงอยู่ในหมู่บ้านสามคามนั่นเอง (๒) ในสามคามสูตร ท่านพระ อานนท์กราบทูลต่อไป จากที่ปรากฏในพระสูตรนี้อีกเล็กน้อย แต่สำคัญมาก เพราะเป็นเหตุให้ทรงแสดงสามคามสูตร คือ ท่านกราบทูลต่อไปว่า ท่านมีความคิดว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคปรินิพพานไปแล้ว ขออย่าให้เกิดความวิวาทเช่นนั้นขึ้นใน สงฆ์เลย เพราะความวิวาทเช่นนั้น มิได้เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก พระผู้มีพระภาคจึงทรงชี้แจงให้ท่านพระ

อานนท์หายกังวลดังรายละเอียดในสามคามสูตร ส่วนพระสูตรนี้ ทรงแสดงแก่ท่านพระจุนทะผู้นำข่าวมาถวายให้ทรงทราบ เนื้อความที่ทรงแสดงจึงแตกต่างไปจากสามคามสูตร และยาวกว่า พระธรรมสังคาหกาจารย์ จึงจัดแยกสามคามสูตรซึ่งสั้นกว่าและเข้าเกณฑ์มัชฌิมนิกาย ไปรวมอยู่ในมัชฌิม- นิกาย ส่วนพระสูตรนี้เข้าเกณฑ์ทีฆนิกาย จึงจัดแยกมารวมไว้ในทีฆนิกาย ดังที่ ปรากฏ

๒. ระยะทางที่ท่านพระจุนทะมาหาท่านพระอานนท์ที่หมู่บ้านสามคามนั้น ไกลมาก คือ ท่านเดินทางจากกรุงปาวาขึ้นไปทางทิศเหนือ ผ่านกรุงกุสินารา ซึ่งเป็นเมืองหลวงอีกเมืองหนึ่งของแคว้นมัลละ ผ่านแคว้นโกศลที่มีกรุงสาวัตถีเป็นเมืองหลวงจึงเข้าเขตแคว้นสักกะ แสดงว่าต้องเป็นเรื่องสำคัญและใหม่จึงต้องเดินทางไกลเช่นนี้

๓. ยังมีอีกพระสูตรหนึ่งซึ่งปรารภการดับขันธ์ของนิครนถ์ นาฏบุตรเหมือนกัน และมีเนื้อหาสาระสัมพันธ์กับพระสูตรนี้ นั่นคือ สังคีติสูตร ของท่านพระสารีบุตรซึ่งเป็นพระสูตรที่ ๑๐ ในเล่มนี้ เนื้อหาสาระของพระสูตรนี้ที่สัมพันธ์กับสังคีติสูตร ได้แก่ ตอนที่พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำให้ทำสังคายนาพระธรรมวินัย โดยทรงแสดงหลักการและธรรมที่ควรสังคายนาไว้ ท่านพระสารีบุตรผู้แสดงสังคีติสูตรที่กรุงปาวา ซึ่งเป็นสถานที่ที่นิครนถ์ นาฏบุตรดับขันธ์ได้ไม่นาน จึงอาศัยเหตุการณ์นี้แสดงวิธี การสังคายนาพระธรรมวินัยตามนัยที่ทรงแนะนำไว้ในพระสูตรนี้ เพื่อให้เห็นเป็นรูปธรรมแก่คณะสงฆ์มีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับเป็นประธานอยู่ด้วย และเมื่อท่านแสดงจบ พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาสาธุการ เท่ากับทรงรับรองว่า ท่านพระสารีบุตรแสดงวิธีการสังคายนาได้ถูกต้องตามที่ทรงประสงค์ (ดูคำแนะนำสังคีติสูตรประกอบ)

พระสูตรนี้จึงมีความสมบูรณ์และสำคัญยิ่ง

๗. ลักขณสูตร

๗.๑ ที่มาของชื่อ

ลักขณสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ชื่อนี้ ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๗.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นทราบความเป็นมาของลักษณะมหาบุรุษของพระองค์เอง

อรรถกถาบันทึกความเป็นมาของพระสูตรไว้มีใจความว่า ท่านพระอานนท์เข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ได้ยินชาวกรุงสนทนาเรื่องพระผู้มีพระภาคทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ พระวรกาย ของพระองค์จึงงดงามยิ่ง แต่ไม่ทราบว่า ลักษณะเหล่านี้เกิดขึ้นได้อย่างไร พระเถระ จึงนำเรื่องนี้มากราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงรับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์และตรัสเรื่องนี้

ให้ทราบ เหตุเกิดของพระสูตรนี้จึงจัดอยู่ในประเภทอัตถุปปัตติกะ (ที.ปา.อ. ๑๙๙/๑๐๗-๑๐๘)

๗.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของลักขณสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง-ตอบเอง มีคาถาประพันธ์ของพระโบราณกเถระประกอบเวยยากรณภาษิตของพระผู้มีพระภาค

๗.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหาบุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๓๒ ประการ ย่อมมีคติ ๒ อย่าง คือ ถ้าอยู่ครองเรือน จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ (๒) ถ้าออกบวช จะได้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วทรงจำแนกลักษณะ ๓๒ ประการ โดยละเอียด (ข้อ ๑๙๘-๒๐๐) คล้ายกับที่ตรัสไว้ในมหาปทานสูตร (ข้อ ๓๓-๓๖) แห่งทีฆนิกาย มหาวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐)

ภาคนิทเทส

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า ถึงพวกฤาษีนักบวชภายนอกพระพุทธศาสนา จะจดจำลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการนี้ได้ แต่พวกนั้นไม่ทราบว่า มหาบุรุษทรงทำกรรมอะไรไว้ จึงทรงได้ลักษณะเหล่านี้

จากนั้น ทรงอธิบายสาเหตุที่พระองค์ทรงได้ลักษณะแต่ละประการโดยละเอียด แต่ทรงจัดกลุ่มใหม่ โดยรวมลักษณะที่มีสาเหตุเกี่ยวข้องกันเข้าไว้ในกลุ่มเดียวกัน มิได้ทรงอธิบายโดยลำดับ ๑-๓๒ ตามที่ทรงแสดงไว้ก่อน (ดูเชิงอรรถของข้อนั้น ๆ)

ขอแนะนำพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ลักษณะที่ ๑ มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน

สาเหตุ ในชาติก่อน ทรงสมาทานในกุศลธรรม (กุศลกรรมบถ ๑๐) ทรงสมาทานมั่นคงในสุจริต ๓ คือ กายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ในการจำแนกทาน ในการสมาทานศีล รักษาอุโบสถ ในความเกื้อกูลมารดา บิดา สมณะ และพราหมณ์ ในความประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล และในกุศลธรรมอันยิ่งอื่น ๆ (ในที่นี้หมายถึงสัพพัญญุตญาณ) เพราะทรงทำ สั่งสม พอกพูนกรรมเหล่านี้ ทำให้ไพบูลย์ยิ่งขึ้น จึงทรงได้ลักษณะนี้

ลักษณะที่ ๓ ที่ ๔ และที่ ๑๕ มีส้นพระบาทยื่นยาวออกไป มีพระองคุลียาว และมีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม

สาเหตุ ในชาติก่อน ทรงเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณฑาวุธและ ศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ เพราะ ทรงทำ สั่งสม พอกพูนกรรมเหล่านี้ ทำให้ไพบูลย์ยิ่งขึ้น จึงทรงได้ลักษณะเหล่านี้

๗.๕ ข้อสังเกต

ในพระสูตรนี้ มีข้อน่าสังเกตน่าศึกษา ดังนี้

๑. คำว่า ลักษณะมหาบุรุษ แปลจากคำบาลีว่า มหาปุริสลกฺขณ์ หมายถึง นิมิตหรือเครื่องหมายที่แสดงให้ทราบว่า ท่านผู้นี้เป็นมหาบุรุษ

๒. คำว่า มหาบุรุษ หมายถึงบุคคลเช่นไร มีผู้ทูลถามพระผู้มีพระภาคหลายครั้ง เช่น ท่านพระสารีบุตร ดังความปรากฏในมหาปุริสสูตรแห่งสังยุตตนิกาย มหา- วารวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๙) พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ได้แก่ บุคคลผู้ หลุดพ้นแล้ว โดยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ และทรงสนทนากับวัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์แห่งแคว้นมคธ ดังความปรากฏในวัสสการสูตรที่ ๑ แห่งอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑) ความว่า

วัสสการพราหมณ์ กราบทูลว่า มหาบุรุษ ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ

๑. เป็นพหูสูต ๒. มีสติ

๓. เป็นคนขยัน ๔. มีปัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหาบุรุษ ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ

๑. มีกัลยาณธรรม ๒. ถึงความเชี่ยวชาญในจิต

๓. ได้ฌาน ๔ ๔. ได้เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ

๓. ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์พราหมณ์มา ตั้งแต่ก่อนพุทธกาลแล้ว ดังความที่ตรัสเล่าไว้ในมหาปทานสูตรแห่งทีฆนิกาย มหาวรรค ดังอ้างแล้วข้างต้น และเมื่อพระองค์ประสูติใหม่ ๆ ก็มีการประชุมพราหมณ์ ทำนายลักษณะทำนองเดียวกับที่ตรัสเล่าไว้ในมหาปทานสูตร

นอกจากนี้ บรรดาพราหมณ์ผู้คงแก่เรียนทั้งหลายในสมัยพุทธกาล เป็นผู้ทรงจำลักษณะมหาบุรุษนี้ได้อย่างแม่นยำ ดังความที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ว่าพอพราหมณ์เหล่านั้นทราบข่าวลือว่า พระสมณโคดม เป็นพุทธเจ้า จึงส่งศิษย์ให้มาพิสูจน์ว่าจริงหรือไม่ โดยให้ตรวจดูลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการนี้ เช่น ที่ปรากฏในอัมพัฏฐสูตร แห่งทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙) แสดงว่า ความเชื่อเรื่องลักษณะมหาบุรุษ เป็นของศาสนาพราหมณ์ (ดู องฺ.ติก.อ. ๒/๕๙/๑๖๓ ประกอบ)

๔. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงให้เห็นว่า ทรงทราบเรื่องนี้ดีกว่าพวกพราหมณ์ คือ ทรงทราบว่า ลักษณะมหาบุรุษเกิดจากกรรมในอดีตชาติ ลักษณะมหาบุรุษของพระองค์แต่ละประการ ทรงอธิบายได้ว่าเป็นผลของกรรมอะไร

กล่าวโดยสรุป พระผู้มีพระภาคทรงนำคติความเชื่อเรื่องลักษณะมหาบุรุษของพราหมณ์มาอธิบายขยายความตามกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนา

๘. สิงคาลกสูตร

๘.๑ ที่มาของชื่อ

สิงคาลกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยสิงคาลกมาณพ ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคล ในพระสูตร

อนึ่ง ในบางแห่งเรียกชื่อพระสูตรต่างออกไป เช่น สิงคาลสูตรก็มี สิคาโลวาท-สูตรก็มี สิงคาโลวาทสูตรก็มี ทั้ง ๒ ชื่อสุดท้ายนี้ แปลว่า พระสูตรว่าด้วยพระโอวาท ที่ทรงแสดงแก่สิคาลหรือสิงคาลมาณพ

๘.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่มาณพชื่อสิงคาลกะ (สิคาละ หรือ สิงคาละในบางแห่ง) ขณะเสด็จออกจากพระเวฬุวันจะเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ เพื่อทรงแนะนำให้ไหว้ทิศตามแบบของอริยวินัย (แบบพุทธ)

๘.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของสิงคาลกสูตรเป็นแบบบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบ และมีคาถาประพันธ์ประกอบเวยยากรณภาษิตด้วย

๘.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นสิงคาลกมาณพกำลังไหว้ทิศอยู่แต่เช้าตรู่ มีผมและผ้าเปียกปอน จึงตรัสถามเพื่อชวนสนทนาว่า กำลังทำอะไร เมื่อเขา กราบทูลว่ากำลังไหว้ทิศตามคำสั่งของบิดาก่อนบิดาจะตาย จึงตรัสว่า ในอริยวินัย เขาไม่ได้ไหว้ทิศกันแบบนี้ เขาทูลถามว่า ในอริยวินัย เขาไหว้ทิศกันอย่างไร

ตรัสตอบว่า พระอริยสาวกเว้นจากบาปกรรม ๑๔ ประการ คือ กรรม- กิเลส ๔ เหตุ ๔ ประการที่ให้ทำบาปกรรม และอบายมุข ๖ ประการ ชื่อว่า เป็นผู้ปิดป้องทิศ ๖ ปฏิบัติเพื่อครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความยินดีทั้งในโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ภาคนิทเทส

ทรงอธิบายขยายความในภาคอุทเทสข้างต้น ดังนี้

๑. กรรมกิเลส ๔ ประการ ได้แก่ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร และมุสาวาท

๒. เหตุ ๔ ประการ ได้แก่ อคติ ๔ คือ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ และภยาคติ

๓. อบายมุข ๖ ประการ ได้แก่

๖.๑ การหมกมุ่นในการเสพของมึนเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

๖.๒ การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน

๖.๓ การเที่ยวดูมหรสพ

๖.๔ การหมกมุ่นในการเล่นการพนัน

๖.๕ การคบคนชั่วเป็นมิตร

๖.๖ การเกียจคร้าน

จากนั้น ทรงอธิบายอบายมุข ๖ ประการนี้โดยละเอียด แล้วทรงอธิบายเรื่องมิตร ๒ ประเภท คือ มิตรเทียม และมิตรแท้หรือมิตรมีใจดี ประเภทละ ๔ พวก แล้วทรงขยายความของมิตรแต่ละพวกทั้งฝ่ายมิตรเทียมและมิตรแท้พวกละ ๔ ๆ อีก รวมเรื่องมิตรทั้งหมดมี ๓๒ ประการ

จากนั้น ทรงอธิบายเรื่องการปิดป้องทิศ ๖ โดยทรงแบ่งบุคคล ๖ ประเภทตามจำนวนทิศทั้ง ๖ ทิศ คือ บิดา-มารดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศ เบื้องขวา บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง และสมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน และทรงแนะนำให้ปฏิบัติต่อกันตามหน้าที่ฝ่าย ละ ๕ ประการ (ยกเว้นหน้าที่ของสมณพราหมณ์ ซึ่งมี ๖ ประการ) เมื่อปฏิบัติได้ ครบถ้วนตามหน้าที่ของทิศนั้น ๆ แล้ว ก็ชื่อว่าเป็นผู้ไหว้ทิศตามแบบอริยวินัย หรือ แบบพุทธครบบริบูรณ์ ผู้ไหว้ทิศแบบนี้จะปิดป้องทิศได้สำเร็จ

จบธรรมบรรยาย สิงคาลกมาณพมีความเลื่อมใสได้แสดงตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

๘.๕ ข้อสังเกต

ในพระสูตรนี้ มีข้อที่น่าสังเกตอย่างน้อย ๒ ประการ คือ

๑. ทำไมบิดาของสิงคาลกมาณพจึงสั่งกำชับก่อนตายให้ลูกไหว้ทิศ

๒. ทำไมพระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงเรื่องนี้

ข้อสังเกตทั้ง ๒ ประการนี้ อรรถกถาบันทึกไว้แล้ว ขอจับใจความมาเสนอ เพื่อประกอบการพิจารณาประดับสติปัญญา ดังนี้

๑. สิงคาลกมาณพเป็นบุตรของคหบดีมหาศาลคนหนึ่งของกรุงราชคฤห์ เป็นผู้ นับถือพระพุทธศาสนา ทั้งคหบดีและภรรยาเป็นพระโสดาบัน แต่บุตรไม่มีศรัทธา ในพระศาสนา เมื่อบิดามารดาแนะนำให้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคและพระมหาเถระมีท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะ เป็นต้น ผู้เป็นบุตรมักตอบว่า เขาไม่มีกิจจะต้องไปหาสมณะเหล่านั้น การเข้าไปหาสมณะจะ ต้องไหว้ การน้อมตัวลงไหว้ทำให้เจ็บหลัง การนั่งคุกเข่าทำให้เจ็บเข่า การนั่งบนพื้นทำให้เสื้อผ้าแปดเปื้อน เศร้าหมอง เก่าเร็ว การเข้าไปนั่งใกล้ทำให้ต้องสนทนา พูดจากัน ซึ่งจะนำไปสู่ความสนิทสนม และจะต้องนิมนต์ให้รับจีวร บิณฑบาต เป็นต้น ซึ่งทำให้สิ้นเปลืองทรัพย์เปล่า ๆ ด้วยเหตุนี้ บิดา-มารดาจึงเลิกแนะนำ ต่อมา เมื่อบิดาป่วยหนัก นอนซมอยู่บนเตียง ได้สั่งสิงคาลกมาณพก่อนตายให้หมั่น ไหว้ทิศ ทั้งนี้โดยหวังว่า สิงคาลกมาณพคงไม่เข้าใจความหมาย และต้องไหว้ทิศอย่างที่คนทั่วไปไหว้ ซึ่งจะเป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคหรือพระอริยสาวกเห็นเข้า แล้วจะช่วยแนะนำให้เข้าใจความหมายตามเจตนาของตนได้

๒. ตอนเช้าตรู่ของวันที่ทรงแสดงพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูหมู่สัตว์ที่ควรโปรดตามพุทธกิจประจำวัน ทรงเห็นอุปนิสัยของสิงคาลกมาณพ จึงเสด็จ

มาเทศน์สอนเรื่องนี้ตามที่ผู้เป็นบิดาประสงค์ และทรงมุ่งหมายให้พระธรรมเทศนานี้เป็น คิหิวินัย คือ ข้อปฏิบัติของคฤหัสถ์สืบไปด้วย

คิหิวินัย หรือ คิหิปฏิบัตินี้ จึงกลายมาเป็นธรรมะสำหรับสังคมที่ชาวพุทธทั่วไปยึดถือปฏิบัติกันสืบมาจนบัดนี้

๙. อาฏานาฏิยสูตร

๙.๑ ที่มาของชื่อ

อาฏานาฏิยสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

คำว่า อาฏานาฏิยะ เป็นชื่อปริตร หรือบทสวดมนต์บทหนึ่ง เหมือนรัตนปริตร ขันธปริตร โมรปริตร ธชัคคปริตร องคุลิมาลปริตร เป็นต้น ซึ่งนิยมใช้เจริญพระ พุทธมนต์ในพิธีกรรมต่าง ๆ ชื่อมนต์อาฏานาฏิยะนี้ ตั้งตามชื่อเมืองอาฏานาฏา ในอุตตรกุรุทวีปที่ท้าวเวสวัณมหาราชปกครองอยู่ (ที.ปา.อ. ๒๗๖/๑๕๔)

๙.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ ท้าวเวสวัณมหาราช หรือท้าวกุเวรในนามของท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ ได้สาธยายถวายพระผู้มีพระภาค ขณะประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขต กรุงราชคฤห์ เพื่อขอให้พระองค์ทรงเรียนไว้และตรัสบอกแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย สำหรับใช้ป้องกันตัว มิให้พวกอสูรผู้ไม่นับถือพระพุทธศาสนา มาทำอันตรายได้ พระองค์ทรงรับและทรงอนุญาตให้พุทธบริษัทใช้เป็นมนต์เครื่องรักษาสืบมาจนบัดนี้

๙.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของอาฏานาฏิยสูตร มี ๒ แบบ คือ ตอนต้นของแต่ละภาณวาร เป็นคำบรรยายแบบเล่าเรื่องด้วยคำร้อยแก้ว ตอนที่ ๒ ตัวมนต์อาฏานาฏิยปริตรเป็น คำร้อยกรองผสมกับคำร้อยแก้ว

๙.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาณวารที่ ๑

คืนวันหนึ่ง ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ พร้อมด้วยกองทัพยักษ์ กองทัพ คนธรรพ์ กองทัพกุมภัณฑ์ และกองทัพนาค เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ภูเขา คิชฌกูฏ ท้าวเวสวัณมหาราชได้กราบทูลในนามของท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ ว่า ยักษ์ ชั้นสูงที่ไม่เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสก็มี ยักษ์ชั้นกลางที่ไม่เลื่อมใสใน พระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสก็มี และยักษ์ชั้นต่ำที่ไม่เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสก็มี

กราบทูลต่อไปว่า ยักษ์ที่ไม่เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาค เพราะทรงสอนให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ จากการประพฤติผิดในกาม จากการพูดเท็จ และจากการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย ซึ่งพวกนั้นงดเว้นไม่ได้ จึงไม่พอใจ ไม่ชอบใจ พวกนั้นอาจจะเบียดเบียนพระสาวกทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในเสนาสนะป่าได้

ท่านจึงทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ เพื่อให้ยักษ์เหล่านั้นเลื่อมใส ช่วยคุ้มครอง รักษา มิให้พุทธบริษัทถูกเบียดเบียนและเพื่อให้อยู่สุขสำราญ

เมื่อทรงเห็นว่า พระผู้มีพระภาคทรงรับโดยพระอาการดุษณี จึงทรงสาธยายมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะจนจบ

ตัวมนต์นั้นเป็นคาถาประพันธ์ มีใจความสำคัญ ดังนี้

ตอนที่ ๑ เป็นคำนมัสการและสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ คือ (๑) พระวิปัสสีพุทธเจ้า (๒) พระสิขีพุทธเจ้า (๓) พระเวสสภูพุทธเจ้า (๔) พระกกุสันธพุทธเจ้า (๕) พระโกนาคมนพุทธเจ้า (๖) พระกัสสปพุทธเจ้า (๗) พระศากยโคดมพุทธเจ้า

ตอนที่ ๒ เป็นคำพรรณนาสรรเสริญท้าวมหาราชในทิศทั้ง ๔ คือ (๑) ท้าวธตรฐ ผู้รักษาการณ์ทางทิศตะวันออก มีพวกคนธรรพ์เป็นบริวาร (๒) ท้าววิรุฬหก ผู้รักษาการณ์ทางทิศใต้ มีพวกกุมภัณฑ์เป็นบริวาร (๓) ท้าววิรูปักษ์ ผู้รักษาการณ์ทางทิศตะวันตก มีพวกนาคเป็นบริวาร (๔) ท้าวเวสวัณ หรือ ท้าวกุเวร ผู้รักษาการณ์ ทางทิศเหนือมีพวกยักษ์เป็นบริวาร ท้าวมหาราชเหล่านี้มีความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์

ตอนที่ ๓ พรรณนาอุตตรกุรุทวีปซึ่งอยู่ในอารักขาของท้าวเวสวัณมหาราช โดยพิสดารกว่าทิศอื่น ๆ

ตอนที่ ๔ เป็นคำนมัสการพระผู้มีพระภาค

จากนั้น ท้าวเวสวัณมหาราชทรงพรรณนาสรรพคุณของมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะนี้เป็นคำร้อยแก้วหรือเวยยากรณ์ และมีคำร้อยกรองหรือคาถาผสมด้วย ทรงพรรณนาจบ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ และบริวารก็ทูลลากลับ

ภาณวารที่ ๒

ครั้นรุ่งเช้า พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาประชุมแล้วตรัสเล่าเรื่องที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์มาเฝ้า และทรงสาธยายมนต์นั้นให้ฟังโดยละเอียดตามที่ท้าวเวสวัณมหาราชกราบทูล แล้วรับสั่งให้ภิกษุเหล่านั้นเล่าเรียนมนต์นี้ไว้ใช้ประโยชน์ต่อไป

๙.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า พระสูตรนี้มีความเกี่ยวข้องกับ เทพนิยาย แต่เป็นเทพนิยายแบบพุทธ เหมือนมหาสมยสูตรและพระสูตรอื่น ๆ อีกหลายสูตรในทีฆนิกาย มหาวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐) เพราะพระสูตรนี้แสดงให้เห็นภาระหน้าที่ของท้าวมหาราช ทั้ง ๔ องค์ ที่มีต่อพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน นั่นคือ การอารักขาพระผู้มีพระภาคและพุทธบริษัท ทำให้ท่านที่ปฏิบัติธรรมอยู่ในเสนาสนะป่าเกิดความรู้สึกปลอดภัย มีกำลังใจตั้งหน้าปฏิบัติธรรม จนได้รับผลสำเร็จ

อาฏานาฏิยสูตรนี้ ชาวไทยนิยมสวดในพิธีมงคลต่าง ๆ เรียกว่า สวดภาณยักษ์บ้าง สวดอาฏานาบ้าง โดยเฉพาะในพิธีตรุษของหลวงสมัยก่อน มีการยิงปืนขณะ สวดอาฏานาด้วย เรียกว่า ยิงปืนอาฏานา

๑๐. สังคีติสูตร

๑๐.๑ ที่มาของชื่อ

สังคีติสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการสังคายนา ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระ ของพระสูตร

๑๐.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ ท่านพระสารีบุตรแสดงแก่ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป ณ ท้องพระโรงหลังใหม่ ชื่ออุพภตกะของพวกเจ้ามัลละ เขตกรุงปาวา แคว้นมัลละโดยมีพระผู้มี พระภาคประทับอยู่ด้วย

สาเหตุที่ท่านพระสารีบุตรแสดงพระสูตรนี้มีว่า ก่อนหน้านั้นเล็กน้อย นิครนถ์นาฏบุตร หรือศาสดามหาวีระของศาสนาเชนได้ดับขันธ์ ณ กรุงปาวานี้ หลังจากศาสดาดับขันธ์ สาวกของท่านก็แตกสามัคคีกันเป็น ๒ ฝ่าย ท่านพระสารีบุตรจึงยกเหตุการณ์นี้ขึ้นปรารภว่า เป็นเพราะศาสดาสอนไว้ไม่ดี จึงทำให้สาวกตีความคำสอนแตกต่างกัน ส่วนพระธรรมวินัยของพระศาสนานี้ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนไว้ดีแล้ว และเสนอให้เพื่อนพรหมจารีของท่านร่วมกันสังคายนาพระธรรมวินัยนี้ เพื่อให้ดำรงอยู่ได้นาน ไม่ควรทะเลาะวิวาทกันในเรื่องพระธรรมวินัย

๑๐.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของสังคีติสูตรเป็นการประมวลหมวดธรรม มีการบรรยายแบบถามเอง-ตอบเอง ประกอบ

๑๐.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ในช่วงที่พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นมัลละ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประมาณ ๕๐๐ รูป และทรงแวะพัก ณ สวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร ทรงได้รับนิมนต์จากพวกเจ้ามัลละแห่งกรุงปาวาให้เสด็จไปประทับ เพื่อเป็นสิริมงคล ณ ท้องพระโรงอุพภตกะ ซึ่งเพิ่งสร้างเสร็จใหม่ ๆ ยังมิได้ใช้สอย ณ ที่นั้น พระองค์ ทรงแสดงธรรมแก่ผู้มาเฝ้าจนค่อนคืน ครั้นทรงแสดงธรรมจบลง และทรงอนุญาต ให้พวกเจ้ามัลละและชาวกรุงปาวากลับบ้านได้ จากนั้น ทรงมอบหมายให้ท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายแทนพระองค์ แล้วทรงสำเร็จสีหไสยา ณ ที่ประทับนั่นเอง

ท่านพระสารีบุตรกล่าวปรารภการแตกสามัคคีของพวกนิครนถ์ หลังจากนิครนถ์ นาฏบุตร ผู้เป็นศาสดาดับขันธ์ไม่นาน ณ กรุงปาวานั่นเอง ว่าเป็นเพราะศาสดานั้นสอนธรรมไว้ไม่ดี ส่วนพระธรรมวินัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ดี จึงเป็นหน้าที่ของภิกษุทั้งหลายจะพร้อมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัย เพื่อให้ดำรงมั่นคงยืนนาน เพื่อประโยชน์สุขของคนทั้งหลายสืบไป

จากนั้น ท่านได้เสนอวิธีการสังคายนาโดยประมวลหลักธรรมทั้งหลายที่มีจำนวนหัวข้อเท่ากันรวมไว้เป็นหมวดเดียวกันคล้ายวิธีการของอังคุตตรนิกาย เช่น ประมวลหลักธรรมจำนวน ๑ ประการ เข้าเป็นหมวดหนึ่ง เรียกว่า ธรรมหมวดละ ๑ ประการ ประมวลหลักธรรมจำนวน ๒ ประการ เข้าเป็นหมวดหนึ่ง เรียกว่า ธรรมหมวดละ ๒ ประการ โดยทำนองนี้จนถึง ธรรมหมวดละ ๑๐ ประการ

ตัวอย่าง

ธรรมหมวดละ ๑ ประการ

- สัตว์ทั้งหลายดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร
- สัตว์ทั้งหลายดำรงอยู่ได้ด้วยสังขาร

ธรรมหมวดละ ๒ ประการ คือ

๑

๑. นาม ๒. รูป

๒

๑. อวิชชา ๒. ภวตัณหา

๓

๑. ภวทิฏฐิ ๒. วิภวทิฏฐิ

๔

๑. อหิริกะ ๒. อโนตัปปะ

ฯลฯ

ธรรมหมวดละ ๓ ประการ คือ

๑

อกุศลมูล ๓

๑. อกุศลมูลคือโลภะ ๒. อกุศลมูลคือโทสะ

๓. อกุศลมูลคือโมหะ

๒

กุศลมูล ๓

๑. กุศลมูลคืออโลภะ ๒. กุศลมูลคืออโทสะ

๓. กุศลมูลคืออโมหะ

ฯลฯ

๑๐.๕ ข้อสังเกต

ในพระสูตรนี้มีข้อที่น่าสังเกต ดังนี้

๑. พระสูตรนี้ ถือเป็นผลงานที่สำคัญมากชิ้นหนึ่งของท่านพระสารีบุตรอัครสาวกฝ่ายขวา ผู้เลิศทางปัญญา และได้รับยกย่องว่า เป็นพระธรรมเสนาบดี ของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระธรรมราชา ผลงานที่สำคัญมากนอกจากพระสูตรนี้ที่ควรกล่าวถึง ได้แก่

๑. มหานิทเทส (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙)

๒. จูฬนิทเทส (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐)

๓. ปฏิสัมภิทามรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑)

๔. สัมมาทิฏฐิสูตร ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒)

๕. ทสุตตรสูตร (คือ พระสูตรที่ ๑๑ ในเล่มนี้)

๒. เหตุเกิดหรือความเป็นมาของพระสูตรนี้ อรรถกถาอธิบายไว้ว่า เป็นไปตามพระประสงค์ของพระผู้มีพระภาค คือ ทรงตรวจดูหมู่สัตว์ที่ควรโปรดตามพุทธกิจ ประจำวันนั้นแล้ว ทรงเห็นว่า วันนั้น เมื่อพระองค์ทรงมอบหมายให้ท่านพระสารีบุตร แสดงธรรมแทนพระองค์ พระเถระจะแสดงพระสูตรนี้และภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป จะบรรลุอรหัตตผล พระองค์จึงเสด็จนำภิกษุสงฆ์ไปประทับที่ท้องพระโรงนั้น (ที. ปา.อ. ๒๙๖/๑๖๓)

๓. พระสูตรนี้กับปาสาทิกสูตร (พระสูตรที่ ๖ ในเล่มนี้) ปรารภเหตุการณ์ เดียวกัน คือ การแตกสามัคคีของพวกนิครนถ์ หลังจากนิครนถ์ นาฏบุตร ผู้เป็นศาสดาดับขันธ์ไปไม่นาน เหตุการณ์ในปาสาทิกสูตรน่าจะเกิดก่อน เพราะสังเกตจาก พฤติกรรมและคำบอกเล่าของท่านพระจุนทะ สมณุทเทส เรื่องนิครนถ์ นาฏบุตรดับขันธ์ ทำให้ท่านพระอานนท์เห็นเป็นข่าวใหญ่ สมควรนำขึ้นกราบทูลพระผู้มี พระภาคได้ และในพระสูตรนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายทำ สังคายนาพระธรรมวินัย เพื่อให้ดำรงอยู่ได้นาน (ดูคำแนะนำปาสาทิกสูตร ประกอบ)

เหตุการณ์ในพระสูตรนี้ แม้จะเกิดทีหลัง แต่เนื่องจากห่างกันไม่นาน และสถานที่แสดงพระสูตรกับสถานที่ดับขันธ์ของนิครนถ์ นาฏบุตรเป็นที่เดียวกัน จึงอ้างซ้ำได้อีก และที่สำคัญ ท่านได้สนองพระดำริของพระผู้มีพระภาคที่ทรงแนะนำไว้ในปาสาทิกสูตร โดยเสนอวิธีการทำสังคายนาพระธรรมวินัยให้เห็นเป็นรูปธรรม ซึ่งพระผู้มีพระภาคก็ทรงรับรองว่าถูกต้อง เป็นผลงานที่ดี

จุดเด่นและสำคัญของพระสูตรนี้ คือ เป็นต้นแบบของการทำสังคายนาพระธรรมวินัยในสมัยต่อมา หลังจากท่านและพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว

๔. การรวบรวมพระธรรมวินัยไว้เป็นหมวดหมู่ตามลำดับจำนวนแบบสังคีติสูตรนี้ พระธรรมสังคาหกาจารย์ผู้ทำสังคายนาหลังพุทธปรินิพพาน ก็ได้นำไปใช้อย่างเห็น ได้ชัด คือ การจัดหมวดหมู่พระสูตรในอังคุตตรนิกาย ซึ่งเป็นประโยชน์แก่การศึกษาค้นคว้าเป็นอย่างยิ่ง

๑๑. ทสุตตรสูตร

๑๑.๑ ที่มาของชื่อ

ทสุตตรสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยธรรม ๑ ถึง ๑๐ ประการ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

คำว่า ทสุตตระ มาจากคำ ๒ คำ คือ ทส แปลว่า ๑๐ + อุตฺตร แปลว่า ยิ่ง, เหนือ, เบื้องบน เป็นต้น รวมกัน อาจแปลว่า ยิ่งกว่า ๑๐ เกิน ๑๐ หรือ สูงสุด แค่ ๑๐ ก็ได้ แต่คงไม่ตรงกับความหมายที่ท่านใช้ในพระสูตรนี้ คำนี้อรรถกถา อธิบายไว้ ๓ นัย ความหมายของพระสูตรที่แปลไว้ข้างต้นเป็นเพียงความหมาย นัยที่ ๒ เท่านั้น ความหมายทั้ง ๓ นัยมีดังนี้

๑. ที่ชื่อว่า ทสุตตระ เพราะในพระสูตรนี้ ท่านตั้งมาติกาไว้ ๑๐ บท แล้วจำแนกหมวดธรรมตามมาติกาทั้ง ๑๐ บทนั้น

๒. ที่ชื่อว่า ทสุตตระ เพราะมีหมวดธรรมที่มีองค์ธรรมจำนวนตั้งแต่ ๑ ถึง ๑๐ ประการ (สูงสุดแค่ ๑๐)

๓. ที่ชื่อว่า ทสุตตระ เพราะในแต่ละหมวดธรรม ท่านตั้งปัญหาไว้ต่าง ๆ กัน ถึง ๑๐ ปัญหา

(ที.ปา.อ. ๓๕๐/๒๕๕)

๑๑.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ ท่านพระสารีบุตรแสดงแก่ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป ขณะตามเสด็จพระผู้มีพระภาคไปพัก ณ ฝั่งสระโบกขรณีชื่อคัคครา ใกล้กรุงจัมปา (นครหลวงของแคว้นอังคะซึ่งขณะนั้นขึ้นกับแคว้นมคธ) เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นบรรลุพระนิพพาน เพื่อทำที่สุดทุกข์ ดังที่ท่านยกขึ้นเป็นนิกเขปบทว่า

□เราจักกล่าวทสุตตรสูตร
อันเป็นธรรมเครื่องปลดเปลื้องกิเลสเครื่องร้อยรัด
เพื่อบรรลุพระนิพพาน เพื่อทำที่สุดทุกข์□

๑๑.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของทสุตตรสูตร เป็นการประมวลหมวดธรรมแบบเดียวกับสังคีติสูตร แต่วิธีการจำแนกหมวดธรรมต่างกัน และนับเป็นวิธีการที่แปลกและใหม่ ไม่มีใน พระสูตรอื่น ๆ

๑๑.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

๑. โครงสร้าง

โครงสร้างของพระสูตรนี้ประกอบด้วยส่วน ๒ ส่วน คือ (๑) มาติกา (๒) หมวด ธรรม มาติกามี ๑๐ บท และหมวดธรรมก็มี ๑๐ หมวด

มาติกา ๑๐ บท มีเค้าโครง ดังนี้

๑. ธรรมที่มีอุปการะมาก ๒. ธรรมที่ควรเจริญ
๓. ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ๔. ธรรมที่ควรละ
๕. ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม ๖. ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ

๗. ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก ๘. ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น

๙. ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ๑๐. ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง

หมวดธรรม ๑๐ หมวด ได้แก่ หมวดธรรมที่มีองค์ธรรม ๑ ประการ จนถึงหมวดธรรมที่มีองค์ธรรม ๑๐ ประการ แต่ท่านใช้สั้น ๆ ว่า ธรรม ๑ ประการ ธรรม ๒ ประการ เป็นต้น แต่ละหมวดธรรม เช่น ธรรม ๑ ประการ ประกอบด้วยธรรมมีอุปการะมาก ธรรมควรเจริญ ธรรมควรกำหนดรู้ จนถึงธรรมที่ควรทำให้แจ้งตามเค้าโครงของมาติกา

เพราะฉะนั้น แต่ละหมวดธรรม ท่านจึงวางโครงสร้างไว้ ดังนี้

หมวดธรรม

มาติกา

ปุจฉา วิสัชชนา สรุป

๒. วิธีการจำแนกหมวดธรรม

ตัวอย่างการจำแนกหมวดธรรม ๑ ประการ

ธรรม ๑ ประการ

มาติกา

๑. ธรรม ๑ ประการที่มีอุปการะมาก

๒. ธรรม ๑ ประการที่ควรเจริญ

๓. ธรรม ๑ ประการที่ควรกำหนดรู้

๔. ธรรม ๑ ประการที่ควรละ

๕. ธรรม ๑ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม

๖. ธรรม ๑ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ

๗. ธรรม ๑ ประการที่แทงตลอดได้ยาก

๘. ธรรม ๑ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น

๙. ธรรม ๑ ประการที่ควรรู้ยิ่ง

๑๐. ธรรม ๑ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

ปุจฉา – วิสัชชนา – สรุป

๑. ธรรม ๑ ประการที่มีอุปการะมาก คืออะไร

คือ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย

นี้ คือธรรม ๑ ประการที่มีอุปการะมาก

๒. ธรรม ๑ ประการที่ควรเจริญ คืออะไร

คือ กายคตาสติ สหรคตด้วยความสำราญ

นี้ คือธรรม ๑ ประการที่ควรเจริญ

๓. ธรรม ๑ ประการที่ควรกำหนดรู้ คืออะไร

คือ ผัสสะที่ยังมีอาสวะ มีอุปาทาน

นี้ คือธรรม ๑ ประการที่ควรกำหนดรู้

ฯลฯ

๑๑.๕ ข้อสังเกต

ในพระสูตรนี้มีข้อที่น่าสังเกต น่าศึกษาหลายประการ ขอเสนอเพื่อประกอบการพิจารณาประดับสติปัญญา ดังนี้

๑. ในเรื่องความเป็นมาของพระสูตรนี้

๑.๑ เรื่องภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป โดยประมาณ อรรถกถาบันทึกไว้ว่า โดยปกติพวกภิกษุไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคครั้งใหญ่ ๆ ปีละ ๒ ครั้ง คือ ก่อนเข้า พรรษา และออกพรรษาแล้ว ก่อนเข้าพรรษาไปกราบทูลขอเรียนกัมมัฏฐาน เพื่อนำไปเจริญระหว่างจำพรรษา ณ ที่ต่าง ๆ ครั้นออกพรรษาแล้ว ไปกราบทูลรายงานผลการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ในโอกาสที่ภิกษุทั้งหลายมาเฝ้านั้น มักรับสั่งให้ไปหา ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะ เพื่อให้ช่วยแนะนำด้วยในกรณีที่ผู้นั้นเป็น สาวกเวเนยยะ คือ ผู้สามารถบรรลุธรรมได้ด้วยการฟังพระธรรมเทศนาจากพระองค์ หรือจากพระสาวกของพระองค์ ในครั้งนี้ก็เหมือนกัน ทรงเห็นว่า ภิกษุพวกนี้เป็นสาวกเวเนยยะจึงทรงแนะนำให้ไปหาท่านพระสารีบุตร และเมื่อภิกษุเหล่านั้นได้ฟังทสุตตรสูตรจบลง ทั้งหมดได้บรรลุอรหัตตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ ประการ (ที.ปา.อ. ๓๕๐/๒๕๓-๒๕๕, ๓๖๐/๒๖๗)

๑.๒ คำที่ท่านพระสารีบุตรใช้ทักทายภิกษุเหล่านั้น ในตอนเริ่มต้น พระสูตรว่า □ท่านภิกษุทั้งหลาย□ แปลจากคำว่า □อาวุโส ภิกฺขเว□ อรรถกถาอธิบายว่า เป็นคำที่พระสาวกใช้ทักทายกัน ถ้าเป็นคำทักทายที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้ กับภิกษุทั้งหลาย มีแต่คำว่า □ภิกฺขเว□ เท่านั้น แต่โดยทั่วไป พระสาวกจะทักทายกันเพียงสั้น ๆ ว่า □อาวุโส□ (ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย) เท่านั้น (ที.ปา.อ. ๓๕๐/๒๕๓)

๒. ในเรื่องรูปแบบ ที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า รูปแบบของทสุตตรสูตรเป็นการประมวลหมวดธรรมแบบเดียวกับสังคีติสูตร แต่วิธีการจำแนกหมวดธรรมต่างกัน และนับเป็นวิธีการที่แปลกและใหม่ ไม่มีในพระสูตรอื่น ๆ นั้น ขอขยายความให้ชัดเจนยิ่งขึ้นดังนี้

รูปแบบการจัดหมวดหมู่พระสูตร โดยถือจำนวนหัวข้อธรรมเป็นเกณฑ์ เป็นวิธีการของอังคุตตรนิกาย คือ จัดรวมพระสูตรที่มีองค์ธรรม หรือหลักธรรม ๑ ประการเข้าเป็นหมวดหนึ่ง เรียกว่า เอกกนิบาต จัดรวมพระสูตรที่มีหลักธรรม ๒ ประการ เข้าเป็นหมวดหนึ่ง เรียกว่า ทุกนิบาต เป็นต้นไป จนถึงพระสูตรที่มีหลักธรรม ๑๑ ประการหรือเกินกว่านั้น เรียกว่า เอกาทสกนิบาต

ในสังคีติสูตร ท่านพระสารีบุตรใช้วิธีจัดหมวดหลักธรรมตามจำนวนหัวข้อเช่นเดียวกับอังคุตตรนิกาย แต่ท่านใช้ประมวลหลักธรรมทั้งหมด เข้าเป็น ๑๐ หมวด

ตั้งแต่หมวดละ ๑ ประการ จนถึงหมวดละ ๑๐ ประการบรรจุไว้ในพระสูตรเดียว พระสูตรนั้นจึงมีความยาวเข้าเกณฑ์ของทีฆนิกาย

ในพระสูตรนี้ ท่านใช้วิธีการใหม่ คือ จัดรวมหลักธรรมเข้าเป็นหมวดตั้งแต่หมวดละ ๑ ประการ จนถึง ๑๐ ประการ และท่านกำหนดบทมาติกาขึ้น ๑๐ บท สำหรับจำแนกหลักธรรมของแต่ละหมวด ดังแสดงไว้ข้างต้นแล้ว

๓. มองโดยรวม อาจเห็นว่า ท่านพระสารีบุตรประสงค์จะเสนอรูปแบบการ สังคายนาพระธรรมวินัยอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นแนวใหม่ที่ท่านคิดขึ้นภายหลังจากแสดงสังคีติสูตรไปแล้ว ข้อนี้แสดงให้เห็นอัจฉริยภาพของท่านได้ดียิ่ง